

www.e-rara.ch

**M. Vitruvii Pollonis de architectura libri decem ad Caesarem Augustum
omnibus omnium editionibus longe emendatiores collatis veteribus
exemplis**

Vitruvius

Lugduni [Lyon], 1552

ETH-Bibliothek Zürich

Persistent Link: <https://doi.org/10.3931/e-rara-9333>

Liber quartus.

---

www.e-rara.ch

Die Plattform e-rara.ch macht die in Schweizer Bibliotheken vorhandenen Drucke online verfügbar. Das Spektrum reicht von Büchern über Karten bis zu illustrierten Materialien – von den Anfängen des Buchdrucks bis ins 20. Jahrhundert.

e-rara.ch provides online access to rare books available in Swiss libraries. The holdings extend from books and maps to illustrated material – from the beginnings of printing to the 20th century.

e-rara.ch met en ligne des reproductions numériques d'imprimés conservés dans les bibliothèques de Suisse. L'éventail va des livres aux documents iconographiques en passant par les cartes – des débuts de l'imprimerie jusqu'au 20e siècle.

e-rara.ch mette a disposizione in rete le edizioni antiche conservate nelle biblioteche svizzere. La collezione comprende libri, carte geografiche e materiale illustrato che risalgono agli inizi della tipografia fino ad arrivare al XX secolo.

Nutzungsbedingungen Dieses Digitalisat kann kostenfrei heruntergeladen werden. Die Lizenzierungsart und die Nutzungsbedingungen sind individuell zu jedem Dokument in den Titelnformationen angegeben. Für weitere Informationen siehe auch [Link]

Terms of Use This digital copy can be downloaded free of charge. The type of licensing and the terms of use are indicated in the title information for each document individually. For further information please refer to the terms of use on [Link]

Conditions d'utilisation Ce document numérique peut être téléchargé gratuitement. Son statut juridique et ses conditions d'utilisation sont précisés dans sa notice détaillée. Pour de plus amples informations, voir [Link]

Condizioni di utilizzo Questo documento può essere scaricato gratuitamente. Il tipo di licenza e le condizioni di utilizzo sono indicate nella notizia bibliografica del singolo documento. Per ulteriori informazioni vedi anche [Link]

M. V I T R V V I I
POLLIONIS DE ARCHI-
TECTVRA LIBER
QVARTVS.

*

P R A E F A T I O .

M animaduertissem, Imperator, plures de Architectura praecepta voluminaq̄ commentariorum non ordinata, sed incepta, vti particulas errabundas, reliquisse: dignam & vtilissimam rem putavi, antea disciplina corpus ad perfectam ordinationem perducere, & praescriptas in singulis voluminibus singulorum generum qualitates explicare. Itaque Caesar primo volumine tibi de officio eius, & quibus eruditum esse rebus Architectum oporteat, exposui. Secundo de copijs materiae, quibus aedificia constituuntur, disputavi. Tertio autem de aedium sacrarum dispositionibus, & de earum generum varietate, quasq̄, & quot habeant species, earumq̄, quae sunt in singulis generibus, distributiones, ex tribusq̄ generibus, quae subtilissimas haberent proportionibus modulorum qualitates, Ionici generis mores docui. Nunc in hoc volumine de Doricis Corinthijsq̄ institutis & omnibus dicam, eorumq̄ discrimina & proprietates explicabo.

*De tribus generibus columnarum, earumq̄ origine & in-
uentione.*

C A P. I.

C O L V M N A E Corinthiae, praeter capitula, omnes symmetrias habent, vti Ionicae: sed capitulorum altitudines efficiunt eas pro rata excelsiores & graciliores, quod Ionici capituli altitudo tertia pars est crassitudinis columnae, Corinthij tota crassitudo scapi. Igitur quod duae partes est crassitudine columnarum capitulis Corinthiorum adijciuntur, efficiunt excelsitate speciem earum graciliorum. Caetera membra, quae supra columnas imponuntur, aut est Doricis symmetrijs, aut Ionicis moribus, in Corinthijs columnis collocantur: quod ipsum Corinthium genus propriam coronarum reliquorumq̄ or-
nament

q 3

namentorum non habuerit institutionem, sed aut è triglyphorum rationibus mutuli in coronis, & in epistylis guttæ Dorico more disponuntur: aut ex Ionicis institutis Zophori sculpturis ornati cum denticulis & coronis distribuuntur. Ita è generibus duobus capitulo interposito, tertium genus in operibus est procreatum. E columnarum enim formationibus trium generum factæ sunt nominationes, Dorica, Ionica, Corinthia, è quibus prima & antiquitus Dorica est nata. Nanq; Achaia Peloponnesoq; tota, Dorus Hellenis & Opticos Nymphæ filius regnavit, isq; Argis vetusta ciuitate Iunonis templum ædificauit, eius generis fortuito formæ Fanum: deinde iisdem generibus in cæteris Achaia ciuitatibus, cum etiamnum nõ esset symmetriarum ratio nata. Postea autem quàm Athenienses ex responsis Apollinis Delphici, communi consilio totius Hællados, tredecim colonias vno tempore in Asiam deduxerunt, ducesq; in singulis coloniis constituerunt, & summam imperij partem Ioni, Xuthi & Creusæ filio dederunt, quem etiam Apollo Delphis suum filium in responsis est professus, isq; eas colonias in Asiam deduxit, & Caria fines occupauit, ibiq; ciuitates amplissimas constituit, Ephesum, Miletum, Mynta (quæ olim ab aqua est deuorata, cuius sacra & suffragium Milesijs Iones attribuerunt) Prienem, Samum, Teon, Colophona, Chium, Erythras, Phoceam, Clazomenas, Lebedum, Meliten. Hæc Melitæ propter ciuium arrogantiam, ab his ciuitatibus bello indicto communi consilio est sublata, cuius loco postea regis Attali & Arfinoës beneficio, Smyrneorum ciuitas inter Ionas est recepta. Hæ ciuitates, cum Caras & Lelegas eiecissent, eam terræ regionem à duce suo Ione appellauerunt Ioniam. Ibiq; templa Deorum immortalium constituentes, cœperunt Fana ædificare: & primum Apollini Panionio ædem, vti viderât in Achaia, constituerunt, & eam Doricam appellauerunt, quod in Dorieon ciuitatibus primum factam eo genere viderunt. In ea æde cum voluissent columnas collocare, non habentes symmetrias earum, & quærentes quibus rationibus efficere possent, vti & ad onus ferendum essent idoneæ, & in aspectu probatam haberent venustatem: dimensi sunt virilis pedis vestigium, & cum inuenissent pedem sextam partem esse altitudinis in homine, ita in columnam transfulerunt: & qua crassitudine fecerunt basim scapi, tantum eam sexies cum capitulo in altitudinem extulerunt. Ita Dorica columna virilis corporis proportionem, & firmitatem, & venustatem in ædificijs præstare cœpit. Item postea Dianæ constituere ædem, quærentes noui generis speciem, iisdem vestigijs ad muliebrem transfulerunt gracilitatem: & fecerunt primum columnæ crassitudinem altitudinis octaua parte, vt haberent speciem excelsiorem, basi spiram supposuerunt pro calceo, capitulo volutas, vti capillamento concrispatos cincinnos præpendentes dextra ac sinistra collocauerunt, & cymatij & encarpis pro
crinibus

crinibus dispositis, frontes ornauerunt: truncoq; toto strias, vti stolarum rugas matronali more demiserunt. Ita duobus discriminibus columnarum inuentionem, vnam virili sine ornatu nudam specie, alteram muliebri subtilitate, & ornatu symmetriaq; sunt imitati. Posterius verò elegantia subtilitateq; iudiciorum progressi, & gracilioribus modulis delectati, septem crassitudinis diametros in altitudinem columnæ Doricæ, Ionicæ octo semis constituerunt. Id autem genus, quod Iones fecerunt, primo Ionicum est nominatum. Tertium verò quod Corinthium dicitur, virginalis habet gracilitatis imitationem: quod virgines propter ætatis teneritatem gracilioribus membris figuratæ, effectus recipiunt in ornatu venustiores. Eius autem capituli prima inuentio sic memoratur esse facta. Virgo cuius Corinthia iam matura nuptijs, implicita morbo decessit. Post sepulturam eius, quibus ea viua poculis delectabatur, nutrix collecta & composita in calatho pertulit ad monumentum, & in summo collocavit: & vti ea permanerent diutius sub diuo, tegula texit: is calathus fortuito supra achanti radicem fuerat collocatus. Interim pondere præfusa radix acanthi media, folia & cauliculos circa vernum tempus profudit, cuius cauliculi secundum calathi latera crescentes, & ab angulis tegulæ ponderis necessitate expressi, flexuras in extremas partes volutarum facere sunt coacti. Tunc Callimachus, qui propter elegantiam & subtilitatem artis marmoreæ, ab Atheniensibus catatechnos fuerat nominatus, præteriens hoc monumentum, animaduertit eum calathum, & circa foliorum nascentem teneritatem, delectatusq; genere & formæ nouitate, ad id exemplar columnas apud Corinthios fecit, symmetriasq; constituit, ex eoq; in operum perfectionibus Corinthij generis distribuit rationes. Eius autem capituli symmetria sic est facienda, vti quanta fuerit crassitudo imæ columnæ, tanta sit altitudo capituli cum abaco. Abaci latitudo ita habeat rationem, vt quanta fuerit altitudo, bis tanta sit diagonios ab angulo ad angulum. Spatia enim ita iustas habebunt frontes quoque uersus. Latitudinis frontes sinuentur introrsus, ab extremis angulis abaci, suæ frontis latitudinis nona: ad imum capituli tantam habeant crassitudinem, quantam habet summa columna, præter apothefim & astragalum. Abaci crassitudo septima capituli altitudinis. Demptra abaci crassitudine, diuidatur reliqua pars in partes tres, ex quibus vna imo folio detur: secundum folium mediam altitudinem teneat: cauliculi eandem habeant altitudinem, è quibus folia nascuntur proiecta, vti abacum excipiant: quæ ex caulicorum folijs natæ procurrant ad extremos angulos volutæ, minoresq; helices floribus (qui intra medium frontium abaci sunt) subiecti scalpantur. Flores in quatuor partibus quanta erit abaci crassitudo, tam magni formentur. Ita his symmetrijs Corinthia capitula suas habebunt exactiones. Sunt autem, quæ iisdem columnis im-

ponunt

ponuntur, capitulorum genera varijs vocabulis nominata, quorum nec proprietates symmetriarum, nec columnarum genus aliud nominare possumus: sed ipsorum vocabula traducta & commutata ex Corinthijs, & puluinatis, & Doricis videmus, quorum symmetriæ sunt in nouarum sculpturarum translatae subtilitatem.

IN M. VITRUVIUM POLLIONEM ANNOTATIONVM
PHILANDRI LIBER

QVARTVS.

*

IN CAPVT I. ANNOTATIONES.

Quod Ionici capituli altitudo tertia pars est crassitudinis columnæ, &c.] Hoc expressit Plinius lib. xxxvi. cap. xxxiii. in hunc modum. Et differentia, quoniam capitulis Corinthiarum, eadem est altitudo, quæ colligitur crassitudine ima, ideoq; graciliores videntur. Ionici enim altitudo tertia pars est crassitudinis.

Sed aut è triglyphorum rationibus mutuli in coronis, & in epistylijs guttæ Dorico more disponuntur.] Quemadmodum, inquit, in Dorico genere solent triglyphi in Zophoris scalpi, ita ad eorum imitationem deformati sunt in Corinthio genere in coronis mutuli. Et quòd triglyphis supponerentur guttæ, quia non ita viderentur ab illis abhorrere mutuli, subiecerunt & eis guttæ. Nos verò in antiquorum, quæ extant, monumentis nusquam vidimus suppositis mutulis guttæ, quod tamen, si rem spectamus, magis rationi consentaneum uidebatur, cum referant canteriorum capita, vnde stillicidium fieri certum est, triglyphi verò tignorum. Id ex recentioribus Balthasarem Senensem fecisse animaduerto, sed eatenus, si triglyphorum essent loco. Alterius enim generis sunt mutuli, quos in aede sanctorum quatuor coronatorum, in Cælij montis parte, (vbi castra peregrina Augustum constituisse plerique omnes consentiunt,) vidimus. Namque guttæ sex in fronte propendent, subtus verò per latitudinem sex, per longitudinem quinque. Prætereundum & illud non est, Bramantem in ambulatione Vaticana, id est producta illa Maximorum Pont. porticu, supra triglyphos collocasse mutulos. Quod verò ad mutulorum vocem attinet, sciendum est syllabam secundam non per tertiam vocalem scribi oportere, vii in nostris codicibus inuenitur, sed per vrimam. Cuius rei fidem faciunt veteres libri, & Puteolana lex Architectonica, quam leges huius libri cap. v i.

Dorus Hellenis & Opticos filius.] Dorum ex Isidoro & Rabano scribit Boccatus genealogiæ deorum lib. x. cap. ii. fuisse Neptuni & Elopis filium, à quo Dore nomen & originem duxerint.

Ioni, Xuthi & Creusæ filio.] Et Strabo lib. vii i. Geographia, Xuthum

Ionis

Ionis tradit fuisse patrem. Stephanus autem libro de Urbibus Apollinis & Creusæ Erich.hei filium scribit.

In Doricon ciuitatibus.] Græco genitiuo vsus est ἀπό τῆς δωρικός, quæ vox Doricem significat.

Et qua crassitudine fecerunt basim scapi.] Basim hæc non tam pro solo, id est planta & infima scapi parte, ut paulo post, quam pro conplexu, siue apophygi, vnde crassitudo Columnæ iudicanda est, accipit. Alioqui significat & ipsam spiram, quæ scapo supponitur.

Ita Dorica columna virilis corporis proportionem.] Columnarum hæc referuntur genera tria. Doricarum primum est, quæ sex crassitudines initio alta fuerunt accepta dimensione à pede viri, qui sexta est pars altitudinis corporis, postea septem habuerunt crassitudinis diametros. Secundum est à muliebri specie ductarum, quibus nomen est Ionicis, quæ Plinio sunt altæ crassitudines imæ partis nouem, Vitruuius principio octo, deinde octo semis. Tertium genus est Corinthiarum, quibus eadem altitudo, quæ Ionicis, testimonio etiam Plinij memorato cap: x x i i i.

Et encarpis pro crinibus dispositis.] Encarpus Græcis fructuosum significat. Hoc loco ornamentum est, hoc est florum frondiumq; & pomorum implexus, atq; contextus, coronario luxu folijs flores & fructus intercurstantibus, & loro siue fascia circumcinctis & aduolutis. Cuiusmodi sunt, quæserta & corollas triumphales nostri vocant. Itali ghirlandæ & festones à festiuitate appellant. Encarpus sextus Pompeius tradit dici coronas ex vario genere florum factas.

Fortuito supra achanti radicem fuerat collocatus.] Achantus, ut refert Plinius lib. x x i i. cap. x x i i. herba est topiaria, elato longoq; folio crepidines marginum, assurgentiunq; puluinorum toros vestiens. Caulis eius sequacis est lentitia, quia ductili flexu in topiarium opus intorqueri possit: ob id mollis achantus dictus est à Virgilio lib. i i i i. Georgicorum, & paulo ante, Aut flexi tacuissim vimen achanti. Quæ achanto scriptores tribuunt, tam quadrant herba vulgo, quod referat pedes vsq; anteriores, brachia vsina appellata, ut amplius dubitandum non sit eam ipsam esse. Dioscorides Αναχάρβεus & paderotam ait vocari lib. i i i. cap. x v i i. quod etiam Plinius testatus est memorato loco. Folia habet multo quàm lactuca latiora, longioraq; eruca modo incisuris diuisa & laciniosa. Eatenus Architecti, & reliqui artifices in Corinthijs capitulis sunt naturam imitati. Nam cum caule sit binum cubitorum altitudine, crassitudine digiti, per intervalla sub ipsum vsq; verticem foliolis oblongis et spinosis veluti nucamentis paniculis'ue quibusdam vestito, ex quibus candidus prodit flos, semine oblongo & luteo, capitulo thyrsi figura, illi quod magis ad rem suam faceret, bipartiuntur, ut inde procurrant in abaci angulos helices maiores, in medium minores, ut scripsi libro tertio in digressionem.

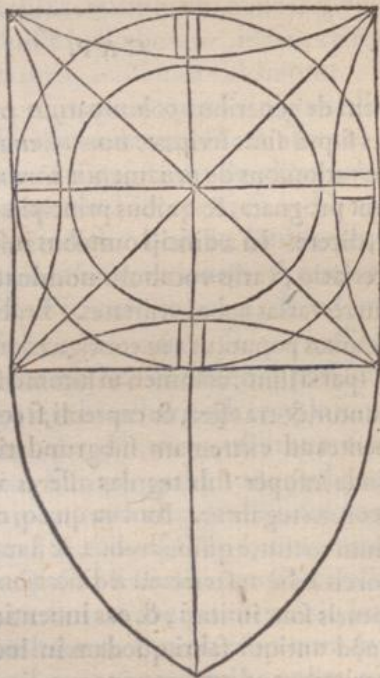
Interim pondere pressa radix achanti media folia, cauliculos.] Male interpunctus est hic locus. Nam vocabulum media, ad radicem, non ad folia referri debet. Tu itaque ad hunc modum addita coniunctione &, quæ etiam in aliquibus codicibus inuenitur, legito, Interim pondere pressa radix achanti media, folia & cauliculos.

Ab Atheniensibus catatechnos fuerat nominatus.] scribit Plinius

Verò nihil præter sinuationem fieri oportere existimo, cornuag; in angulum desinere, quamuis in veterum monumentis nullum posse ostendi eiusmodi putem. Addeò quæ supersunt, diuersa sunt à præceptis Vitruuianis. Quæ tamen ad hanc diem extant capitula, cornua habent ferè ex postremorum sententia terminata. Nos quomodo Vitruuium fecisse intelligamus, subiecta figura ostendemus.

Corinthii abaci sinuatio.

Præter apothefim.] *Qua hoc in loco apothesis dicitur, capite septimo nominatur apophygis, quasi aufugium siue abscissum dicas, refertq; trochili siue scotia dimidiata in summo scapo partem superiorem, in imo uerò inferiorem: hic autem pro limbo siue annulo conflexus est intelligenda, cuius origo & primordium fuit huiusmodi. Veteres Architecti cum scirent columnas initio ligneas & rotundas ut natura tulerat, hoc est ex arboribus perpetuis & non dolatis, sustinendi rectorum fastigij gratia inuentas (quod & Vitruuius innuit huius lib. cap. 11.) vidissentq; capitibus ferreos additos annulos, ne ad pondus sinderentur, postea marmorearum in calce latum annulum sinxerunt, quem hoc loco, ut dixi, apophygim nominat: in capite uerò astragalum, id est torulum uelut torquem annulo addiderunt, quibus adiumentis ligneam columnam uiderant communitam. Addeò in hoc, ut in cæteris*

naturam imitati prudentes artifices, quæ adificabant, quoad per mortales fieri poterat, æterna esse elaborarunt.

E quibus folia nascuntur proiecta, uti abacum excipiant, quæ ex cauliculorum folijs natae procurrunt ad extremos angulos uolutæ, minoresque helices intra suum medium, qui sunt in abaco, floribus subiecti scalpantur.] *Luxatus & deprauatus locus hic, mihi uidetur posse in artus redire hoc pacto, E quibus folia nascuntur proiecta, uti abacum excipiant. Ex cauliculorum folijs natae procurrant ad extremos angulos uolutæ, minoresq; helices floribus (qui intra medium frontium abaci sunt) subiecti scalpantur. Cur ita scribam, facile intelliget, qui nostram capituli descriptionem legerit. Volo enim, veterum monumentorum autoritate esse uolutas, id est maiores helices, sub angulis, volo minores helices scalpi subiectos floribus, qui in frontium abaci medio sunt collocati.*

Minoresque helices.] *Id est uolutula. Dicta uerò sunt à similitudine*

capreolorum id est coliculorum vitcorum intortorum ut cincinnus interprete Varone lib. 1. de re rustica, qui helices nominantur ἀπὸ τῆς ἑλκασσῆς, hoc est à circumagendo & inuoluendo. Clauicula dicuntur Plinio lib. x x i i i. in proamio. Idem lib. x x v i i. cap. x i. de herba Idea loquens pampinos vocat, & lib. i x. oia polypi tortili dicit vibrata pampino. Theocritus etiam in hedera helices dixit, & Dioscorides libro quarto de isopyro scribens phasolorum cirros siue clauiculas helicas nominauit, Plinius memorato capite x i. pampinos transfert.

De ornamentis columnarum.

CAP. II.

QUONIAM autem de generibus columnarum origines & inuentiones supra sunt scriptæ: non alienum mihi videtur iisdem rationibus de ornamentis eorum, quemadmodum sunt prognata, & quibus principijs & originibus inuenta, dicere. In ædificijs omnibus insuper collocatur materiatio, varijs vocabulis nominata. Ea autem vti in nominationibus, ita in re varias habet vtilitates. Trabes enim supra columnas, & parastatas, & antas ponuntur: in contignationibus tigna & axes, sub tectis si maiora spatia sunt, columen in summo fastigio culminis, vnde & columnæ dicuntur, & transtra, & capreoli, si comoda, columen & cantherij prominentes ad extremam subgrundationem. Suprà cantherios, templa: deinde insuper sub tegulas asseres ita prominentes, vti parietes proiecturis eorum tegantur. Ita vna quæq; res & locum, & genus, & ordinem proprium tuetur, è quibus rebus, & à materiatura fabrili, in lapideis & marmoreis ædium sacrarum ædificationibus artifices dispositiones eorum sculpturis sunt imitati, & eas inuentiones persequendas putauerunt: ideo quòd antiqui fabri quodam in loco ædificantes, cum ita ab interioribus parietibus ad extremas partes tigna prominentia habuissent collocata, intertignia struxerunt, supraq; coronas & fastigia venustiore specie fabrilibus operibus ornauerunt. Tum proiecturas tignorum quantum eminebant, ad lineam & perpendicularum parietum perfecuerunt: quæ species cum inuenusta ijs visa esset, tabellas ita formatas, vti nunciunt triglyphi, contra tignorum præcisiones in fronte fixerunt, & eas cæra cerulea depinxerunt, vt præcisiones tignorum tectæ non offenderent visum. Ita diuisiones tignorum tectæ triglyphorum dispositione, intertignum & opam habere in Doricis operibus ceperunt. Postea alij in alijs operibus ad perpendicularum triglyphorum cantherios prominentes proiecerunt, eorumq; proiecturas sinuauerunt. Ex eo vti è tignorum dispositionibus triglyphi: ita è cantheriorum proiecturis mutulorum sub coronis ratio est inuenta. Ita ferè in operibus lapideis & marmoreis, mutuli inclinati sculpturis deformantur, quòd imitatione

ratio est cantheriorum. Etenim necessariò propter stillicidia proclinati collocantur. Ergo & triglyphorum & mutulorum, in Doricis operibus, ratio ex ea imitatione inuenta est. Non enim, quemadmodum nonnulli errantes dixerunt fenestrarum imagines esse triglyphos, ita potest esse, quòd in angulis contraq; tetrantes columnarum triglyphi constituantur, quibus in locis omnino non patiuntur res fenestras fieri. Dissoluuntur enim angulorum in ædificijs iuncturæ, si in his fuerint fenestrarum lumina relicta: etiamq; vbi nunc triglyphi constituuntur, si ibi luminum spatia fuisse iudicabuntur, iisdem rationibus denticuli in Ionicis fenestrarum occupauisse loca videbuntur. Vtraque enim & inter denticulos, & inter triglyphos, quæ sunt interualla, Metopæ nominantur: *ὑπὸς* enim Græci tignororum cubilia & asserum appellant, vti nostri ea caua, columbaria. Ita, quòd inter duas opas est intertignium, id metopa est apud eos nominatum. Ita vti antè in Doricis triglyphorum & mutulorum est inuenta ratio. Item in Ionicis denticulorum constitutio, propriam in operibus habet rationem: & quemadmodum mutuli cantheriorum proiecturæ ferunt imaginem, sic in Ionicis denticuli ex proiecturis asserum habent imitationem. Itaque in Græcis operibus, nemo sub mutulo denticulos constituit: non enim possunt subtus cantherios asseres esse. Quod ergo suprâ cantherios & templa in veritate debet esse collocatum, id in imaginibus, si infra constitutum fuerit, mendosam habebit operis rationem. Etiamq; antiqui non probauerunt, neque instituerunt in fastigijs mutulos aut denticulos fieri, sed puras coronas: ideo quòd nec cantherij, nec asseres contra fastigiorum frontes distribuuntur, nec possunt prominerè, sed ad stillicidia proclinati collocantur. Ita, quòd non potest in veritate fieri, id non putauerunt in imaginibus factum, posse certam rationem habere. Omnia enim certa proprietate, & à veris naturæ deductis moribus, traduxerunt in operum perfectiones: & ea probauerunt, quorum explicationes in disputationibus rationem possunt habere veritatis. Itaque ex eis originibus symmetrias & proportionibus vniuscuiusq; generis constitutas reliquerunt: quorum ingressus persecutus, de Ionicis & Corinthijs institutionibus suprâ dixi, nunc verò Doricam rationem summamq; eius speciem breuiter exponam.

IN CAPVT II. ANNOTAT.

Supra columnas & parastatas.] *De parastatis, siue, vt Budæo legendum esse visum est, parastaticis, dicam lib. v. cap. 1.*

In contignationibus tigna & axes.] *Habent etiam contignationes, quas mei estagna vocant, trabes, quibus insideant inuehanturq; tigna, habent & plurimum insuper asses lateres: & re vera contignatio speciem tecti habet, vt dici possit non absurde tectum esse fastigiatam contignationem, rursus contignationem*

esse subtensum tectum. Indicio fuerint, quibus constant partes. Tectum habet transtra, canterios, templa, asseres, tegulas: Contignatio habet trabes, tigna, asses, tegulas.

Et axes.] Axes siue asses, unde coassatio & coaxatio, sunt sectiles tabulae lignae. Asseres autem sunt trientales ferè, id est lati ferè quatuor pollices, sed crassiores, dicti ab assidendo parietibus atque tignis, autore Sexto Pompeio. Hermolaus vero Barbarus ait esse crassiorem & angustam, in modum paruae trabis, materiem. Ab axe axiculum dixit Columel. lib. v. cap. xix.

Transtra, & capreoli.] Trabes sustinentes capreolos, dicuntur transtra. Sextus Pompeius tradit esse tigna, quae à pariete in parietem porriguntur. Alia in re dici intelligitur ex loco Plinij, in lib. xxix. cap. xi. Decoquitur ea (loquitur de aqua è qua fit chalcanthum) admixta dulci pari mensura, et in piscinas funditur. Immobiles super has transtras dependent restes lapillis extenta, quibus adhaerescens limus vitreis acinis imaginem quandam vna reddit. Et transtras usurpauit Vitruuius lib. v. cap. ultimo transtilla pro tigillis. Capreoli autem qui sint, paulò mox dicam.

Vnde & columnae dicuntur.] Nam columna propriè accepta sunt arctaria, quae columnen, id est summum fastigij percurrens tignum sustinent: inniuntur verò transtris, id est transuersis trabibus, habent & capreolos, hoc est, proclinata hinc atq. ligna, quae canterios sustinent. Culmen autem dicit Seruius Aegloga i. esse tectum, quod veteres adificia culmis tegerent, id est paleis è messibus.

Canterij prominentes.] Canterij dicuntur ligna tecti oblonga, à columnine ad extremum tectum ducta, quae vbi longius prominent, efficiunt suggrundam, id est tecti partem porrectiorem, vbi fit stillicidium. Alia sunt canterij vocabuli significationes: nam ita appellat equum Porcius Cato eum, cui exsecti sunt testes, & apud Plinium & Columellam pro simplici vinea iugo, unde canteriatas vocant vites, ad differentiam earum, quae in longitudinem & latitudinem iugatae sunt, quae compluuiatae dicuntur. Canteriolos etiam Columella ait oportere adhibere ceparum capitibus, & arundinibus, hoc est adminicula, quibus fulciantur.

Supra canterios templa.] Templa transuersa ponuntur, ut à me annotabitur cap. vii. Sexto Pompeio quid significent dixi lib. i. cap. i.

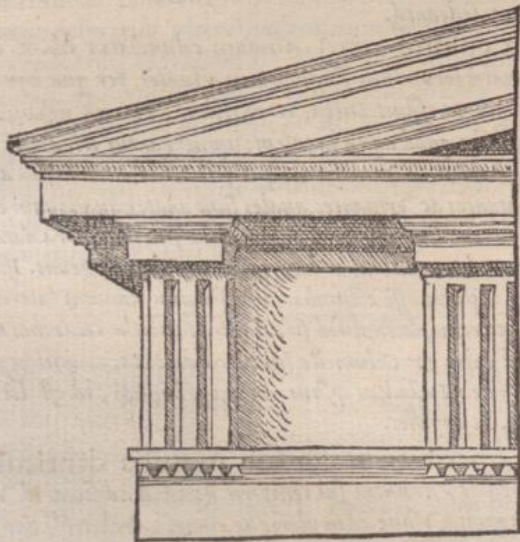
Et à materiatura fabrili.] Materiatura, à materia, id est ligno, ea est fabrilis ars, quam mei Minutiarum, & Carpentariam appellant. Paulo antè materiurationem pro structura lignea usurpauit, pro qua fuerit aliquis hic qui materiaturam interpretetur, cui non admodum repugnauero. Illud non tacendum, lignorum alia esse igni destinata, alia quibus materiary in operibus vtuntur, illa ξύλα καύσιμα, haec ὀρυάσιμα Graeci vocant, ut à Polluce annotatum est lib. vi. cap. xxv.

Cum ita ab interioribus parietibus ad extremas partes tigna prominentia.] Quod fastigia in fronte, aut postico fiant, suspicari licet, apud veteres tigna prouersa, id est directa, collocari solere, non transuersa, id est non per latitudinem traiecta: & latera esse domorum, quas frontes nominamus: fastigia id docere.

Vti nunc fiunt triglyphi.] Triglyphorum mentio est apud Aristotelem libro Ethicorum x. Eius interpretes Graeci Eustratius dicit à multis vocari μύτλα, volentibus, ut existimo, significare mutulos, res & figura & loco diuersas, cum mutulor

mutulorum locus sit in coronis, triglyphorum sedes in Zophoris, uti in subiecta figura Videre licet. Neque enim tantum Velim tribui Architecto amphitheatri Domitiani, siue potius Vespasiani, qui adificandum curauit, ut quod in summo Zophoro mutulos collocarit, idem omnibus licere arbitremur. Poterat tamen is citra reprehensionem, inopia, quam loci altitudo afferebat, occurrere, id est, quod in extrema adificij parte positus Zophorus humilior Videretur, si consuetam & vsitatam Zophorum seruasset altitudinē, quoniam à visu nostro longè esset positus, poterat inquam ei inopia, et, ut ita dicam, humilitati occurrere, crassitudinis interuallo scandentis oculi fallens speciem. Qui Latine verterunt Aristotelem, præter vnum antiquum interpretem, qui trisculptos vertit, laquearia transtulerunt. Hunc ut verbum verbo reddidisse inficias ire non possumus, ita rem ipsam intellexisse non audemus asserere, certè illos contendimus longè aliter, quàm res haberet, expressisse.

Triglyphorum & mutulorum collocatio.

Et eas cera cærulea depinxerunt.] Ceras coloribus pingi solitas fuisse ad eas picturas, quæ inuruntur, autor est Plinius lib. xxxv. cap. vii. Idem lib. xxi. cap. xiiii. tradit nigrescere addito chartarum cinere, sicut anchusa admixta, quam orchanetā vocamus, rubescere, variosq; in colores pigmentis trahi, ad reddendas similitudines, & ianumeros mortaliū vsus, ut mirum videri non

debeat, si Iulius Pollux lib. vii. cap. xxviii. & Martianus Iurisconsultus Pandectarum lib. xxxiii. de fundo instructo, eas in pictoris instrumento ponant. Ceris verò pingere, ac picturam inurere quis primus excogitauerit, non constare tradit Plin. memorati libri, cap. xi. Eius præterea duo fuisse antiquitus genera, cera, & in ebore cestro, id est viriculo, donec classes pingi capere: tum accessisse tertium, resolutis igni ceris, penicillo vtendi. Id genus picturæ Callixenus Rhodius apud Athenæum dipnosophiston libro quinto, χρῶματιον vocat, alij encausticē dicunt. Sunt enim & sua pictoribus cauteria, quorum præter ceteros meminit Martianus dicto loco Pandectarū, vbi & conchas appellat vascula, siue testas, in quibus pictores suos colores reponunt, quod marinis conchis ad eā rē pictores uti ferè soleant.

Ita

Ita diuisiones tignorum.] Id est præcisiones, seu Verius præsecta ad lineam & perpendicularum tignorum, quantum emineant, proiecturæ.

Mutulorum sub coronis ratio.] Non in Zophoro, quod tamen in amphitheatro D. Vespasiani factum videtur, etiam si coronam sustineant.

Mutuli inclinati scalpturis deformantur.] Nusquam tamen vidi in frontem inclinatos, sed rectos & æquilibres.

Contraque tetrantes columnarum.] Quid sint in columnis tetrantes, proximo capite explicabo.

Dissoluuntur enim angulorum in ædificiis iuncturæ.] Fenestras in ædificiorum angulis non putat tolerandas, quo vitio Venetis pulcherrimæ ædes laborant. Et re vera nusquam robustior validiorq; esse debet structura, quam in angulis, quorum si vnus vitium fecerit, necesse sit iacturam succedere. Nos cum veterum ædificia repetimus, prudenti eos fecisse consilio videmus, ut anguli crassiores essent multo, quam reliquus paries.

Tignorum cubilia.] Non defuerunt, qui pro cubilia, cubicula legerint, tignorum et asserum sustentacula interpretati. Cubilia intelligimus dicta, quod ibi tigna & asseres conuiescant, sedecantq;

Vti nostri ea caura columbaria.] Alioquin columbaria lib. x. cap. 1 x. vocat foramina siue canales secundum singulos axis octantes, per que aqua in tympano haustorio organo concepta effluit. Dicta, Vti existimo, ἀπό τῆς κολυμβίας, id est vrinando, quasi colymbaria, quod aqua innatent, immergantur ue, a quo κολυμβιάς Græci vocant, quos Latini vrinatores, qui scilicet innatando sub aqua sunt. & colymbades aues natantes ac vrinantes, quales sunt anates: quanquam et conomine intelliguntur salsa & condita oliuæ, ab eo, quod in sua conditura natant. Priscianus lib. v. ex Plauti rudente, columbar interpretatur vinculi genus. Isidorus etymol. lib. x. cap. 11. putat esse columbaria in summis nauium lateribus loca concaua, per que eminent remi, dicta, quod sint similia latibus columbarum, in quibus nidificant. Varroni enim & Columella sunt loculamenta, in quibus singula paria fetificant, cum tamen Palladius ipsum περιεπέρο πορπίου, id est locum alendis columbis destinatum, ita appellet.

Itaque in Græcis operibus nemo sub mutulis denticulos constituit.] Tacite reprehendit Vitruuius sui temporis Romana ædificia. Id verò vitij antiquorum, vti cætera omnia, vsque adeo plerique omnes Architecti aut per manus traditum acceperunt, & imbibebunt, aut non docti visum amplexi sunt, ut qui Vitruuium sunt secuti, nullius in operibus vitij fuga tam appareat delectatos, quam hoc quasiuisse, pudenda scilicet & pœnitenda inscitia, nisi fons multis atrita esset. Nimirum contra naturam videas, sub mutulis denticulos Romæ in porticu templi Concordiæ, cuius adhuc octo ionice columnæ inter Capitolium & forum cernuntur, & in Vicina Corinthia porticu, cuius tantum columnæ tres supersunt, atque in templo Pacis, & haud procul in tribus columnis, quas quidam, ut alibi dixi, pontis fuisse Caligula non satis rectè dixerunt. Item in Titi Vespasiani, & Constantini fornicibus, inq; Neruæ porticu, ac foro, in thermis Diocletiani. Præterea extra portam Collinam, secundum Viam Salariam in templo penè terra obruto, in quo Cereris & Bacchi, cum colligentibus è complumiata vite vnas pueris, &

alijs in lacu calcantibus, defluente in hydrias tres musto, picturas vidimus. Verona similiter in theatro, & duobus veteris structurae fornicibus, Arimini in vno templo Dioscurorum, hoc est Castoris & Pollucis, Neapoli, quod D. Paulo nunc dicatum: tota denique Italia, & vbi non? Verecundius, qui extruxit M. Agrippæ Pantheon templum Romæ, & fornicem Beneuenti, vbi si tenia sub mutulis est, at certè non secta in denticulos. Et colligere hinc possis, non continuo cum plausu excipienda esse quæcunque, quam vultis magno antè tempore constructa. Iudicium sanè adhibendum, & ea demum in operibus imitanda, quæ à natura rerum non vsquequaque sint abhorrentia. Id quod & optat & queritur non fieri Vitruuius lib. v. cap. v.

Neque instituerunt in fastigijs denticulos fieri. Locum hunc in cunctis exemplaribus mancum decurtatumq; inueni, mihi autem videtur posse vitium curari hoc modo, Neque instituerunt in fastigijs mutulos, aut denticulos fieri. subiungit enim, idè quod nec canterij, nec asseres, &c. Mutulos verò in fastigiorum frontibus videas in pronao Panthei, & turri semesa montis Quirinalis, quam Blondus falso Mecœnatis credidit, fuit enim in exquiljs: Cateri serè templi Solis partem fuisse existimant, aut portam, qua in campum Martium descendebar, qua in re nolim vllum iudicium meum interponere, fides sit penes autores ipsos. Nunquam enim mihi placuit audaculorum quorundam ratio, quibus nihil est tam obscuro, tamq; abstrusum, & procul ab hominum memoria positum, quod non fiat clarum, apertum, & cognitum. Nimum credulis ingenijs & discendi cupidioribus rogati vltroè præstigijs & officijs imponunt, mentiuntur effossa marmora, atque adèò inscriptas vrnas, quæ nusquam fuerint, imò quæ nec per somnium quidem viderint. Temerarium hominum genus, nihil enim grauius dicam, & quouis modo coercendum. Sed vt ad rem redeam, Verona etiam in fornicibus duobus, Arimini item in vetusto vno idem inuenias.

De ratione Dorica.

CAP. III.

NON VLLI antiqui Architecti negauerunt Dorico genere ædes sacras oportere fieri, quod mendosæ & inconuenientes in his symmetriæ conficiebantur. Itaque negauit Tarchesius, item Pytheus, non minus Hermodenes. Nam is, cum paratam habuisset marmoris copiam, in Doricæ ædis perfectionem commutauit, & ex eadem copia eam Ionicam Libero patri fecit. Sed tamen, non quòd inuenusta est species, aut genus, aut formæ dignitas: sed quòd impedita est distributio, & incommoda in opere triglyphorum & lacunariorum distributione. Nanque necesse est triglyphos constitui contra medios tetrantes columnarum, metopasq; quæ inter triglyphos fient, æquè longas esse, quàm altas: contraq; in angulares columnas triglyphi in extremis partibus constituuntur, & non contra medios tetrantes. Ita metopæ, quæ proximè ad angulares triglyphos fiunt, non exeunt quadratæ, sed oblongiores triglyphis dimidia latitudine. At qui metopas æquales vol-

lunt facere, intercolumnia extrema contrahunt triglyphi dimidia altitudine. Hoc autem siue in metoparum longitudinibus, siue intercolumniorum contractionibus efficiatur, est mendosum. Quapropter antiqui euitare visi sunt in ædibus sacris Doricæ symmetriæ rationem. Nos autem exponimus, uti ordo postulat, quemadmodum à præceptoribus accepimus: uti si quis voluerit his rationibus attendens ita ingredi, habeat proportionem explicatas, quibus emendatas & sine vitijs efficere possit ædium sacrarum Dorico more perfectiones. Frons ædis Doricæ in loco, quo columnæ constituuntur, diuidatur, si tetrastylus erit, in partes $xxviii$. si hexastylus, $xliiii$. ex his pars vna erit modulus, qui Græcè $\epsilon\mu\beta\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma$ dicitur, cuius moduli constitutione rationibus efficiuntur omnis operis distributiones. Crassitudo columnarum erit duorum modulorum, altitudo cum capitulo $xliiii$. Capituli crassitudo vnus moduli, latitudo duorum & moduli sextæ partis. Crassitudo capituli diuidatur in partes tres, è quibus vna plinthus cum cymatio fiat, altera echinus cum annulis, tertia hypotrachelion, contrahatur columna ita, uti in tertio libro de Ionicis est scriptum. Epistylj altitudo vnus moduli cum tænia & guttis: tænia moduli septima, guttarum longitudo sub tænia contra triglyphos, alta cum regula parte sexta moduli præpendeat. Item epistylj latitudo ima respondeat hypotrachelio summæ columnæ. Supra epistylium collocandi sunt triglyphi cum suis metopis alti vnus & dimidiati moduli, lati in fronte vnus moduli: ita diuisi, ut in angularibus columnis, & in medijs contra tetrantes medios sint collocati, & intercolumnijs reliquis bini, in medijs pronao & postico terni: ita relaxatis medijs interuallis sine impeditionibus, aditus accedentibus erit ad Deorum simulacra. Triglyphorum latitudo diuidatur in partes sex, ex quibus quinque partes in medio, duæ dimidiæ dextra ac sinistra designentur, regula vna in medio deformetur femur, quod Græcè $\mu\eta\rho\varsigma$ dicitur, secundum eam canaliculi ad normæ cacumen imprimantur. Ex ordine eorum, dextra ac sinistra, altera femora constituentur, atque in extremis partibus semicanaliculi interuertantur. Triglyphis ita collocatis, metopæ, quæ sunt inter triglyphos, æquè altæ sint, quàm longæ. Item in extremis angulis semimetopia sint impressa dimidia moduli latitudine. Ita enim erit, ut omnia vitia, & metoparum, & intercolumniorum, & lacunariorum, quod æquales diuisiones factæ erunt, emendentur. Triglyphi capitula sexta parte moduli sunt facienda. Supra triglyphorum capitula corona est collocanda in proiectura dimidia, & sexta parte, habens cymatium Doricum in imo, alterum in summo, item cum cymatijs corona crassa ex dimidia moduli. Diuidendæ autem sunt in corona ima ad perpendicularum, Triglyphorum & ad medias metopas viarum directiones, & guttarum distributiones, ita uti guttæ sex in longitudinem, tres in latitudinem pateant: reliqua spatia,

tia, quòd latiores sunt metopæ, quàm triglyphi, pura relinquuntur, aut fulmina scalpantur, ad ipsumq; mentum coronæ incidatur linea, quæ scotia dicitur. Reliqua omnia tympana, simæ, coronæ, quemadmodum scriptum est in Ionicis, ita perficiantur. Hæc ratio in operibus diastylis erit constituta. Si verò systylon & monotriglyphon opus erit faciendum, frons ædis si tetrastylos erit, diuidatur in partes $x \times 111$. si hexastylos erit, diuidatur in partes $x \times x \times v$. ex his pars vna erit modulus, ad quem (vti supra scriptum est) opera distribuuntur. Ita supra singula epistylia, & metopæ duæ, & triglyphi singuli erunt collocandi. In angularibus non amplius, quàm quantum est spatium hemitriglyphi. Accedet id in mediano contra fastigium trium triglyphorum & quatuor metoparum spatium, vt latius medium intercolumnium accedentibus ad ædem habeat laxamentum, & aduersus simulacra deorum aspectus dignitatem. Insuper triglyphorum capitula corona est collocanda habens (vti supra scriptum est) cymatium Doricum in imo, alterum in summo. Item cum cymatijs corona crassa ex dimidia. Diuidendæ autem sunt in corona ima ad perpendicularum triglyphorum, & ad medias metopas, viarum directiones, & guttarum distributiones, & reliqua quoque, quemadmodum dictum est in diastylis. Columnas autem striari $x \times$ strijs oportet, quæ si planæ erunt, angulos habeant $x \times$ designatos: sin autem excauabuntur, sic est forma facienda, ita vt quàm magnum est interuallum striæ, tam magnis striaturæ paribus lateribus quadratum describatur: in medio autem quadrato circini centrum collocetur, & agatur linea rotundationis, quæ quadrationis angulos tangat, & quantum erit curuaturæ inter rotundationem & quadratam descriptionem, tantum ad formam excauentur, ita Dorica columna sui generis striaturæ habebit perfectionem. De adiectione eius, quæ media adaugetur (vti in tertio volumine de Ionicis est perscripta) ita & in his transferatur. Quoniam exterior species symmetriarum, & Corinthiorum, & Doricorum, & Ionicorum est perscripta, necesse est etiam interiores cellarum pronaiq; distributiones explicare.

IN CAPVT III. ANNOTAT.

Ex eadem copia eam Ionicam Libero patri fecit. *Eius ædis meminist lib. 111. cap. 11. & in proæmio lib. v 11. Ceterum cur Ionicam Libero patri fecerit Hermogenes, dubium videri poterat, nisi lib. 1. cap. 11. tradidisset Iunoni, Dianæ, Liberoq; patri ita construi oportere. Nam cum Deorum triplex ratio habitæ esset, fortium, delicatorum, & mediorum, Fortibus, vt Marti, Herculi, Minerva, ædes Dorica seuerioris structuræ constitutæ sunt, Delicatoribus vt Veneri, Proserpina, Flora, Corinthio genere propter teneritatem operis factæ sunt, Medijs, vt Iunoni, Dianæ, Baccho, constructæ sunt Ionice, quòd id genus ædes temperatæ sint, id est, nec vsquequaque gracili floridaq; sint structura, nec rursus seuera.*

Et lacunariorum distributione.] Lacunaria, quae & laquearia, & lacus dicuntur autore Servio, sunt contignationum caelum, unde laqueata caenationes appellantur. Lucilius apud Isidorum lib. xix.

Resistant aedae lacusq.

Quod autem ad lacunariorum distributionem attinet, sciendum lacunaria dici & ipsa tigna, & intertignia. Itaque cum triglyphi referant exteriorem tignorum partem, & quae inter duo sunt intervalla ipsae metopae, si illorum erat impedita distributio, & interiorum lacunariorum necesse est fuisse impeditam. Illud addam auctarij loco, antiquorum luxuriam versatilia caenationum laquearia fecisse, & ita coagmentasse, ut subinde alia facies atque alia succederet, & toties recta, quoties fercula mutarentur. Auctor eius rei Seneca Epistol. lib. xiiii.

Sed oblongiores triglyphis dimidia altitudine.] In omnibus codicibus hic locus inquinatus & maculosus est, scribendum, oblongiores triglyphi dimidia latitudine, ut sit sensus, sunt longiores, quam decet, semimodulo, siue uno tetrante. Nam oportebat esse paribus lateribus quadratas, & occupare solum primum columnarum tetrantem, medios duos servari extremo hinc atque hinc triglypho. Si vero triglyphi super duos extremos tetrantes collocentur, necesse est metopas produci in duos priores. Quod autem dimidia latitudine hic & paulo post restituendum sit, facile iudicabit, qui sciuerit triglyphorum mediam altitudinem esse semimoduli, & quarta partis unius moduli, cum ipsa metopa solo semimodulo quadratum superent.

Diuidatur, si tetrastylos erit, in partes xxviii. si hexastylos, xliii.] Quamuis hic manu scriptos codices cum excusis consentire inuenierim, scribendum tamen duxi, si tetrastylos erit, in partes xxviii. si hexastylos xliii. Nam si supra singularum columnarum tetrantes collocentur singuli triglyphi, & in singulis intercolumniis angularibus triglyphi duo, & metopae tres, in mediano metopae quatuor, & triglyphi tres, Metopae autem crassa sint modulum unum & semissem, ipsi vero triglyphi crassi modulum unum: adiectus singulis in extremis angulis semimetopis, ut vocat, si recte supputabis, reperies modulos omnino non esse plures viginti septem, si tetrastylos erit frons adus. Quod si fuerit hexastylos, fient moduli quadraginta duo, addantur enim utrinque inter medianum intercolumnium & angularia triglyphi tres, & metopae tres, id est, moduli quindecim.

Ex his una pars erit modulus.] Modulum accipit pro mensura, qua partes omnes dimetienda sunt. Ea in alijs a crassitudine imi scapi columna, in Dorico genere a triglypho petitur.

Echinus cum annulis.] Subaudi tribus, nam tot animaduerti addi veluti regulas sub echino in antiquorum operibus Doricis, cum alibi, tum in theatro M. Marcelli, ubi hodie Sabellorum domus, in Tuscanicis autem unicum annulum. Non defuerunt tamen & ex antiquis, qui pro annulis tribus cymatium scalpserunt. Quod genus visitur in amphitheatro, quod in media vrbe (ut refert Suetonius) Vespasianus edificauit, & Titus filius dedicauit. Id hodie Coliseum, quasi colosseum dicas, appellant, a colosso Neronis, qui haud procul fuit. Sciendum autem tres annulos non esse eiusdem perpendiculari, sed veluti fasciolas prominere, supre-

num magis quam proximum, & hunc quam infimum.

Tertia hypotrachelion contrahatur columnæ.] Qui ita emendauit, deceptus est, quod paulò post hypotrachelion summa columna nominet, & cap. 11. lib. 111. de contractura hypotracheliorum, id est summarum columnarum tradiderit. Sanè aduertendum est, Doricorum & Tuscanicorum capitulorum partem imam etiam hypotrachelion dici, vt liquet ex cap. v 11. huius libri. Leo Albertus collum vocat. vt hoc loco scribendum fuerit, tertia hypotrachelion, deinde, Contrahatur columna, & c. Illud tamen tacendum non est, animaduersum minus contrahi, solidioresq; esse Tuscanas, quam Doricas columnas, & has, quam Ionicas, sicuti Ionicas, quam Corinthias, & his Compositas (quod miror neglexisse, aut etiam non vidisse fenestrarum palatij Farnesiorum Architectum) quamobrem in extruendo si pluribus columnationibus erat vtendum, solidiores gracilioribus substrui solitas: quartam sedem planis columnis esse datam: ad hæc hypotrachelia Dorica alios pura reliquisse, alios rosas, aut achanti folia scalpsisse.

Alti vnus & dimidiati moduli, lati in fronte vnus.] Grammaticorum præceptis dicendum, Alti vnum & dimidiatum modulum, lati vnum. Ipse verò Vitruuius securus istiusmodi rerum, simili dicendi genere vtitur lib. v. cap. x 1. lib. v 111. cap. v 11. & lib. x. cap. x 1111. xv. & x 1 x. Quin & Columella libro de arboribus cap. v. eo dicendi genere vsus est: hunc verò in modum scribit, sulcum autem terrenum pedum duorum altum, & longum septuaginta vna opera effodit. Sed & Varronem annotauit apud Plinium lib. x x x v 1. cap. x 1 1 1. non abhorruisse, cum Porfennæ sepulcrum, cuius etiamnum vestigia extant ad Clusum Ethrurum urbem, describeret. Imò & ipse Plinius eodem libro vtitur, de columnis quæ fuerant in Crassi domo loquens.

Contra tetrantes medios sint collocati.] Id est diuisa scapi summi crassitudine in partes quatuor, ita triglyphi supra columnas collocentur, vt partes medias duas occupent, relictis vtrinq; singulis: in extremis tamen tantum deest, quantum superatur scapus hic ab imo, qui crassus est duos modulos, cum sint triglyphi vnum tantummodo crassi modulum. Contrahitur verò summus scapus, vt scriptum est lib. 1 1 1. cap. 1 1. Locatus itaq; Triglyphus super duos medios tetrantes, necesse est occupet pauxillum plus, quam dextra atq; sinistra relinquatur. Bramantes, vt id obiter dicam, in exteriori basilica D. Petri, & in ambulatione vaticana non Triglyphos, sed metopas ad perpendicularum columnarum collocat, non imitanda licentia, quanquam & suos inuenit imitatores.

In intercolumniis reliquis bini.] Intercolumnium Vitruuius nominauit, quod significantius, & fortasse verius μετὰ τριγλυφῶν, vel μεσὸς τριγλυφῶν, aut vt Latinum fingamus, intertriglyphium vocaretur, audendum est, dum alio modo rem exprimere melius non possumus, eorum exemplo, qui epitogium, epirhedium, cryptoporticus, anticato, & similia composuerunt. Et quæ primo dura visa erunt, vsu mollientur: Non enim pro spatium, quod est inter imos duarum columnarum scapos, vt alibi, ita hoc loco accipiendum: sed quantum epistylj est à triglypho, qui super columnam est, ad alium, qui super proximam est collocatus. Dicitur est autem intercolumnium, sicut interscalmium libro primo, in-

teruenium libro secundo & octauo, intertignium libro quarto. Eadem ratione dixit Cicero libro de finibus, & de natura Deorum intermundia, eadem Columella interordinium, & internodium: eadem Apuleius interfemineum pro natura muliebri.

Deformetur femur, quod Græcè *μυγός* dicitur.] *μυγός* Græcis pars est, quæ à coxendicis incipit acetabulo, & finit ad genu. Eius partes exteriorem atq; anteriorem femur latini vocant, interiorem & posteriorem femem. Fuchſio nescio quid venerit in mentem, ut *μυγός* in annotationibus in libros Galeni de sanitate tuenda, cruris partem esse diceret, cum femur crure excipiatur, commissura patella tectæ, & femur humero, crurum verò brachio simile sit, si fides habenda Cornelio Celſo libr. v. 111. Neq; tamen me latet Galeno *μυγός* & femur, tibiam, & pedem dici, idest quicquid à coxendicis ossè ad extremos vsq; pedis digitos pertinet, sed qui latine loquebatur, eum par erat latinum autorem sequi. Hoc non dixi, ut hominem de re medica bene meritum traducerem, sed ut errorem tollerem. Metaphoricos igitur in triglyphis dicuntur femora, veluti striæ inter canaliculos ad normæ angulum excavatos, siue protuberantes partes. Femoris enim totius forma, uti rectè à Galeno libro de ossibus traditum est, anteriore in parte exteriorèq; gibba, in posteriore interiorèq; sima est.

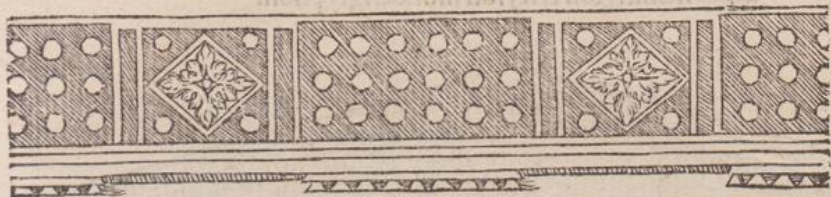
In extremis angulis semimetopia sint impressa.] *Semimetopia* vocantur, quod dimidiatarum metoparum sint loco. Non enim earum dimidiatarum, sed semimoduli ferè habent crassitudinem, idq; propter scapi summi contræturam, ad cuius respondent perpendicularum.

Corona est collocanda in proiectura dimidia.] Id est corona proiectura faciendæ est ex dimidia parte moduli, quantum scilicet alta est, ut subiungit. In quo non possum non valde mirari, quid venerit in mentem Architecto theatri M. Marcelli, qui coronam proiecerit duplo ferè magis, quàm par erat. Id tamen video non displicuisse Sangallo, qui in extruenda Farnesiorum domo, eadem sit vsus corona.

Ita uti guttæ sex in longitudinem, tres in latitudinem pateant.] Sunt omnino guttæ, quæ in corona ima scalpuntur ad singulorum triglyphorum perpendicularum, decem & octo, figura diuersæ ab eis, quæ sub triglyphis propendent. Nam hæ afflicti coni, siue meta figura deformantur, illæ verò ad circuminum propendent verticosæ, ut inuersi turbinis imam penè partem in speciem referant, quæ tamen sensim imminui videatur, ut ex theatro Marcelli subiecta figura ostendit. Atqui, cum guttarum aqua habeant imaginem, oportebat infimas utrarumque partes sphaeroides habere schema, id est, esse orbiculatas. Leo Albertus existimauit suppendentes triglyphis guttas representare clauiculos sex subaffixos tignorum (quorum ressecta capita, & super trabem traiecta triglyphi referunt) retinendorum gratia, ne regrediantur introrsus. Quidam pro guttis scalperunt campanulas prominentibus ropalis, id est malleolis. Id verò se facere antiquorum exemplo dicebant, quod tantum abest, credam, ut affirmare ausim, carere prorsus ratione.

Guttar

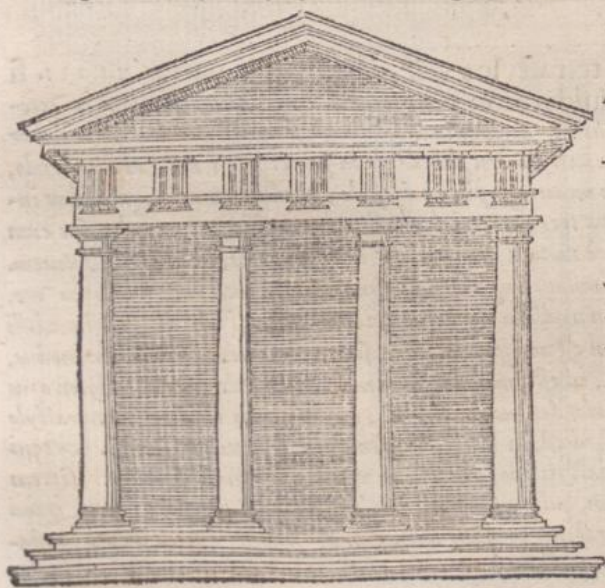
Guttarum coronæ & epistylij deformatio.

Hæc ratio in operibus diastylis erit. Id est in operibus, quorū intercolūnia, præter medianū, quod cæteris patētius est, triū columnarū habebūt interpositā crassitudinē, si quidē ita, ut lib. III. Vitruvius exposuit, accipimus. Sed in triglyphorū & metoparū distributione, alia ratio habenda est. Nā supra triū columnarū interuallum, additur intercolumniorū angularium epistylis (ut diximus) semimodulus, ut sint moduli sex & semis, cū ipsum intercolumniū habeat modulos tantū quinq; & dimidium. Vocetur igitur genus hoc diastylon ditriglyphon. Sed hic aduertendum diastylon & systylon nomē nancisci à cæteris præter medianū epistylis. Medianum enim in utroq; aræostylū est: nā in systylo monotriglypho habet crassitudinē colūnarū triū & dimidia, in diastylo ditriglypho quatuor & semis. Diximus verò lib. III. aræostylon esse statim quā intercolumniū superat triū columnarū crassitudinem.

Si verò systylon, & monotriglyphon opus erit faciendum. Systylon vocant lib. III. cuius intercolumniū tantū pateret, quantum crassæ essent colūnæ duæ. Nunc vocat systylon monotriglyphon cuius angularia intercolūnia nō habēt plures triglyphos quā unū, quæ circūstent metopæ duæ. Systylon verò nō propriè dicitur, quia à colūna ad colūnā solū est triū modulorū interuallū,

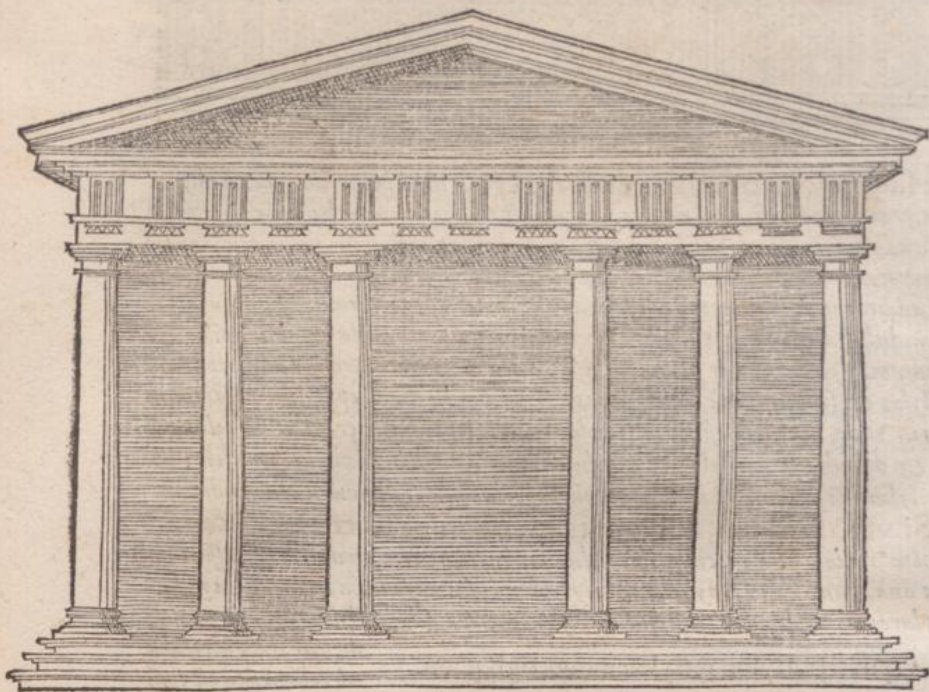
Opus tetrastylon systylon monotriglyphon.

quod pycnostyli est propriū, cū systylon sit quatuor, si quidem habet spatium duarū colūnarū. Sed quæadmodū nō ita multū antè, intercolumniū interpretati sumus, quātū à triglypho ad triglyphum est spatij, ita si hoc loco accipimus nō dubiū est, quin sint futuri moduli quatuor, id est, duæ metopæ, et triglyphus unus. Esto igitur genus hoc non systylon, sed systylon monotriglyphon. Figuras adiuxi.

Opus

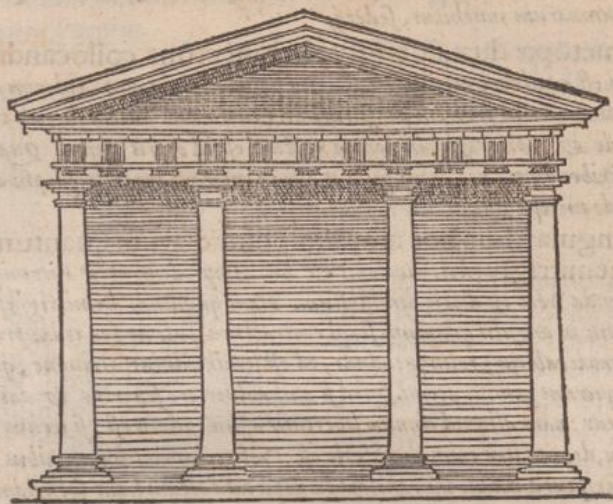
Opus hexastylon systylon monotriglyphon.

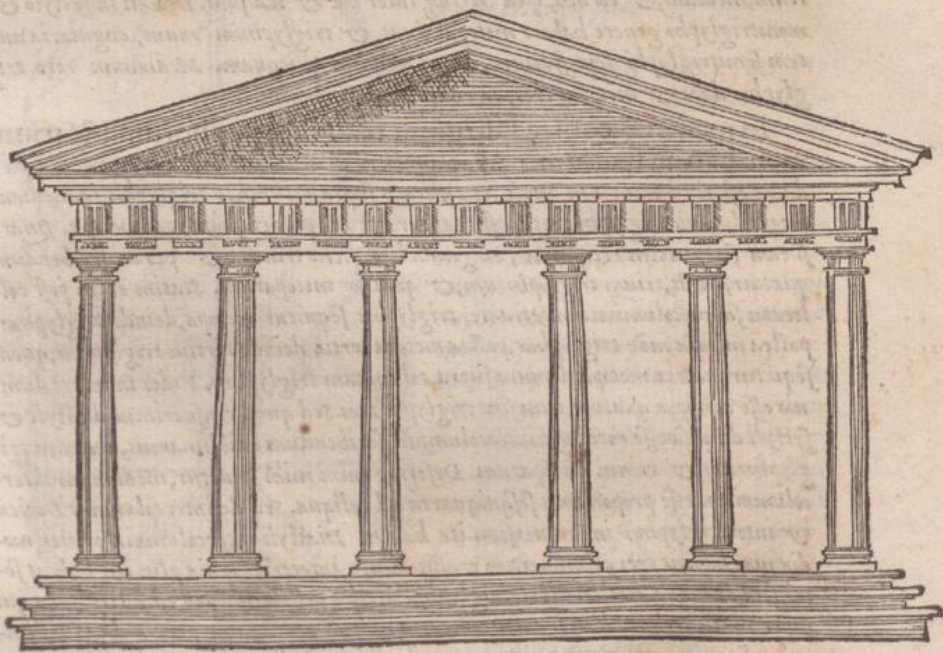
Frons ædis si tetraſtylos erit, diuidatur in partes $\times \times \text{III}$. ſi hexaſtylos erit, diuidatur in partes $\times \times \times \text{V}$.] Locus hic etiam in veteribus codicibus mendofus eſt. ſcribendum autem eſt, ſi tetraſtylos erit, diuidatur in partes $\times \text{I} \times \text{S}$. Si hexaſtylos erit, diuidatur in partes $\times \times \text{I} \times \text{S}$. Id ita oſtendo, hoc differt opus ſyſtylon monotriglyphon à diaſtylo, quòd in huius angularibus intercolumnijs ſunt metopæ tres, & triglyphi duo, quæ efficiunt modulos ſex cum dimidio, in mediano verò metopæ quatuor, & triglyphi tres, id eſt, moduli nouem. In illius autem intercolumnijs angularibus ſunt metopæ duæ cum triglypho vno, id eſt, moduli quatuor, in mediano verò metopæ tres, & triglyphi duo, id eſt, moduli ſex & ſemis. Non enim eſt neceſſe admonere, ſupra tetrantes columnarum medios, ſingulos eſſe triglyphos, id eſt, modulos totidem. Superatur igitur ſyſtylon opus vtrinque ſingulis modulis duobus & ſemiſſe, & in medio totidem (de tetraſtylo enim nunc mihi eſt res) id eſt, in vniuerſum modulis ſeptem & ſemiſſe. Atqui oſtendimus tetraſtyli diaſtyli modulos eſſe $\times \times \text{VII}$. à quibus ſi auferes ſeptem eos modulos & ſemiſſem, quibus ſuperat ſyſtylon, videbis ſuperreſſe $\times \text{I} \times \text{S}$. Quòd ſi erit hexaſtylon, ſuperabitur modulis duodecim & ſemiſſe, quibus ablatis, reſtābunt $\times \times \text{I} \times \text{S}$. Figuras adiunxi.

Opus

Opus tetrastylon diastyton.

Opus hexastylon diastyton.

Ita supra singula epistylia.] supra singulas epistylj partes, non qua
 intercolumnijs respondent, sed qua sunt a triglypho super columnam collocato ad
 t proxima

proxima columna triglyphum. Id vero spatij superat intercolumnij interuallum modulo vno, id est, hinc atq; hinc semimodulo, quantum scilicet metoparum tetrantibus columnarum inuehitur, sedetq;.

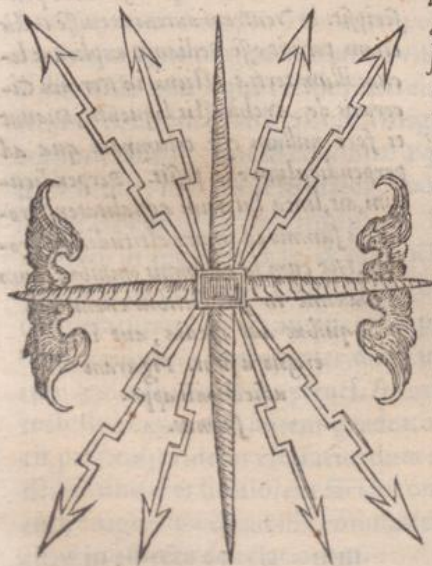
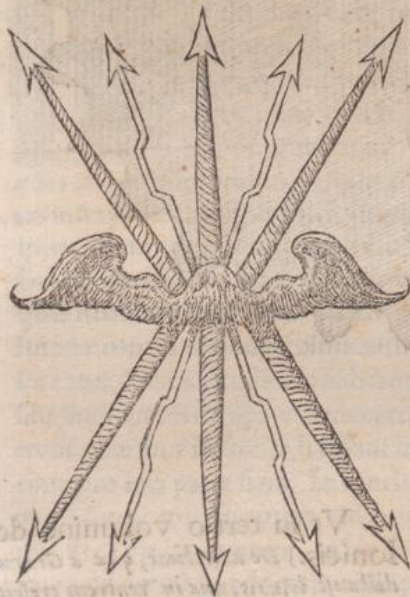
Et metopæ duæ, & triglyphi bini erunt collocandi.] Et hic locus vnus est e pulchre contaminatus. Ita habent omnia quæ viderim exemplaria, adeo pertinaciter in errorem conspirarunt. Collocantur autem singuli triglyphi, non bini, vnde & monotriglyphi nomen nactum est id operis genus. Quare pro bini, singuli scribendum: nec enim possunt esse in intercolumnio triglyphi duo, vbi sunt solummodo metopæ duæ.

In angularibus hoc amplius, dimidiatum quantum est spatium hemitriglyphi.] Inoleuit & hic iam pridem error Vitruuij codicibus. Expungenda vero est dictio dimidiatum. Nam quantum hemitriglyphus amplius est, tantum in angulis quantum scapi contractura patitur (ea enim prudenti Architecto moderabitur) relinquendum, id est semimodulus vtrinq;e, quæ diximus semimetopiarum nomine accipi. Quod si animaduertere seuerius, & castigare mihi permittatur: nam aliquid omnino libertatis assumendum est, si locum hanc corrigere velis, deprauius enim manifesto est: vel reclamantibus omnibus exemplaribus, isti scripturæ notam inuram, & in deportata locum hanc sufficiam, In angularibus non amplius, quàm quantum est spatium hemitriglyphi. Triplicem enim habendam esse in triglyphis distribuendis epistyliorum rationem censer, angularium, mediani, & eorum, quæ vtrinq;e inter hoc & illa sunt. Ista ait in Systylo & monotriglypho genere habere metopas duas, & triglyphum vnum, angularia autem semitriglyphi fere spatium, neque amplius quicquam. Medianum verò triglyphos duos, & metopas tres, ita enim nos emendamus.

In mediano contra fastigium trium triglyphorum, & trium metoparum spatium.] Hic etiam locus in omnibus libris turpi macula fœdatus est. Fieri enim non potest, vt collocatis supra columnas triglyphis, in mediano intercolumnio triglyphi tres constituantur, & non plures quàm tres metopæ. Quare si eam descriptionem recipimus, exigenda loco dicto trium, & pro ea scribendum quatuor, vt sit, trium triglyphorum, & quatuor metoparum. Statim enim post collocatos supra columnarum tetrantes triglyphos, sequitur metopæ, deinde triglyphus, postea metopæ, inde triglyphus, postea metopæ tertia deinde tertius triglyphus, quem sequitur quarta metopæ: deinde supra columnam triglyphus. Vides in intercolumnio esse metopas quatuor, cum sint triglyphi tres. Sed quod censuerimus diastyli & systyli diuersa esse mediana intercolumnia, scribendum existimamus, duorum triglyphorum, & trium metoparum. Deforme enim mihi videtur, medianum intercolumnium esse proportionis sesquiquartæ ad reliqua. Sed de intercolumnijs Doricis & intertriglyphis in vniuersum ita habero. Diastyli intercolumnia præter medianum, habent tres columnarum crassitudines, intertriglyphia plus hoc habent semissem columnæ. Hoc loco intertriglyphi accipio pro spatio, quod est à triglypho, qui super medios columnæ tetrantes collocatus est, ad proximum pari in loco constitutum: alioquin eram metopæ nomine appellaturus. Medianum intercolumnium patet quatuor columnarum crassitudinem, intertriglyphium superat id spatium semissem columnæ. Systyli intercolumnia, excepto mediano, habent interuallum columnæ

Unius & dimidia, intertriglyphia patent, quantum sunt crassa duæ columna. Mediano intercolumnio dantur crassitudines tres, intertriglyphium habet cum co spatio & columna semissem.

Fulminum duplex deformatio.

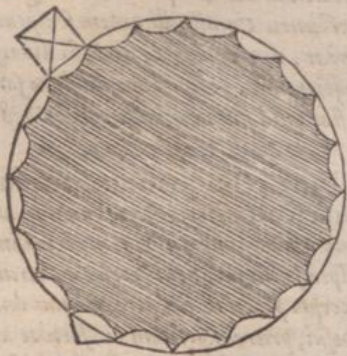
Viarum direptiones.] Alijs in codicibus hic & paulò ante legitur direptiones. Cuiusmodi autem scalpura fuerint, non conuenit, diuersis diuersa conicientibus. Apud me nondum satis constat quid statuam, nullo relicto vestigio, vnde quasi via sternatur.

Pura relinquuntur, aut fulmina scalpantur.] Nusquam in antiquorum monumentis vidi in corona ima scalpura fulmina. Si cui verò ex Vitruuij præcepto placebit scalpere, formas duas apposui, priorem petitam ex fornice antiquo Arimini, cuiusmodi ferè videntur etiam in aliquot numismatibus Augusti patris, & Neronis, posteriorem ex Cochlide columna Traiani, quæ est Roma in eius principis foro.

Quæ si planè erunt, angulos habeant xx.] Columnæ Doricæ, aut angulis insigniuntur viginti, aut totidem excavauntur strigibus, sed suo quodam & proprio modo, vt hic præscribitur. Nam est aliud striandi genus Ionicis debitum, de quo ipse dixit cap. vltimo, lib. i. Quæ striantur columna, aut rectis lineis, aut in clauicularum modum sursum versus obuolutis striantur, vt in torcularium cochleis videre est. Corinthiæ ab Ionicis strias mutuuntur, sed aut totæ à summo ad imum excavauntur, aut partium trium infima veluti baculo inserto oppletur. Videntur extra urbem scapi Corinthij onychini duo secundo ferè lapide ad viam Nomentanam, in æde D. Agnetis, miro artificio striati, sed non ex præcepto. Sunt & in vrbe, in basilica D. Petri, alterno ordine strijs clauiculatim spiratimq; obuolutis striata, & frondibus, sigillis, aniculis,

culis, palmitibus, racemisq̄, aspera. Subiectis figuris Doricarum striarum rationem ostendimus, & earum Corinthiarum, quæ nunc sunt in templo Agnetis.

Striaturæ Doricæ figura.

Corinthia Agnetis.

Vt in tertio volumine de Ionicis.] De adiectione, quæ à Græcis dicta est ἐπιξοῖς, quæ in ventrem crescit columna, eius libri capite secundo præscripsit. In ventrem autem crenisse testis etiam poterit esse Peditanus explicans locum illum tertiæ actionis in Verrem Ciceronis de Architectis loquentis, Dicunt ei ferè nullam esse columnam quæ ad perpendiculum esse possit. Perpendiculum, ait, linea laterum aequalitatem probat, à summo ad imum altitudinem probans. Hoc cum in columnis omnibus, tum maxime in struētilibus euenit, in quibus aut media, aut ima crassiora sunt. Figuram adiectionis apposuimus.

De interiore cellarum & pronai distributione.

CAP. IIII.

DISTRIBUITVR autem longitudo ædis, vti latitudo sit longitudinis dimidiæ partis, ipsaq; cella parte quarta, longior sit, quàm est latitudo cum pariete, qui paries valuarum habuerit collocationem. Reliquæ tres partes pronai ad antas parietum procurrant, quæ antæ columnarum crassitudinem habere debent. Et si ædes erit latitudine maior quàm pedes xx. duæ columnæ inter duas antas interponantur, quæ disiungant pteromatos & pronai spatium. Item intercolumnia tria, quæ erunt inter antas & columnas, pluteis marmoreis siue ex intestino opere factis intercludantur, ita vti fores habeant, per quas itinera pronao fiant. Item si maior erit latitudo quàm pedes x l. columnæ contra regiones columnarum, quæ inter antas sunt, introrsus collocentur, & eæ altitudinem habeant æquè, quàm quæ sunt in fronte. Crassitudines autem earum extenuentur his rationibus, vti si octaua parte erunt, quæ sunt in fronte, hæ fiant nouem partes. Sin autem nona, aut decima, pro rata parte fiant. In concluso enim aëre, si quæ extenuatæ erunt, non discernentur: sin autem videbuntur graciliores, cum exterioribus fuerint striæ vigintiquatuor, in his faciendæ erunt xxviii. aut xxxii. Ita quòd detrahatur de corpore scapi, striarum numero adiecto adaugebitur ratione, quo minus videbitur, & ita exæquabitur dispari ratione columnarum crassitudo. Hoc autem efficit ea ratio, quòd oculus plura & crebriora signa tangendo, maiore visus circuitione peruagatur. Nanque si duæ columnæ æquè crassæ lineis circummetientur, è quibus vna sit non striata, & altera striata, & circa strigium caua, & angulos striarum linea corpora tangat, tametsi columnæ æquè crassæ fuerint, lineæ quæ circumdatae erunt, non erunt æquales, quòd striarum & strigium circuitus maiorem efficiet lineæ longitudinem. Sin autem hoc ita videbitur, non est alienum in augustis locis, & in concluso spatio graciliores columnarum symmetrias in opere constituere, cum habeamus adiutricem striarum temperaturam. Ipsius autem cellæ parietum crassitudinem pro rata parte magnitudinis fieri oportet, dum antæ eorum crassitudinibus columnarum sint æquales, & si extracti futuri sint, quàm minutissimis cæmentis rectè struantur. Sin autem quadrato saxo aut marmore, maximè modicis paribusq; videtur esse faciendum: quòd media coagmenta medij lapides continentes firmiorem facient omnis operis perfectionem. Item circum coagmenta & cubilia eminentes expressions, graphicoteram efficiant in aspectu delectationem.

IN CAPVT IIII. ANNOTAT.

Pluteis marmoreis, siue ex intestino opere factis.] Plutei hoc loco dicuntur septa marmorea, aut ex lateribus, aliãne materia, quibus intercolumnia obsepiri, intercludiue solent. Opus autem intestinum, quod alio etiam loco diximus, est quod ligno constat.

Circa strigium caua.] In aliquibus libris inueni strigium, quam scripturam Hermolaus, & Sulpitius probauerunt. Hanc nostram, hoc est Iucundi, retineo. Nam $\epsilon\lambda\epsilon\zeta$ Græca est canaliculus, ut ait Vitruvius lib. x. cap. xv. Columnarum striaturam vocat Aristoteles Ethicorum libro decimo $\rho\alpha\beta\delta\omega\sigma\iota\upsilon$, quasi Virgationem dicas. Neque videtur rem intellexisse enarrator Eustratius, qui ait esse $\tau\iota\omega$ $\chi\lambda\iota$ $\mu\upsilon\kappa$ $\epsilon\tau$ $\chi\iota\omega$ $\epsilon\tau$ $\nu\eta\epsilon\iota\upsilon$, quando scilicet ad angulos rectos collocatur. Aristoteles enim $\rho\alpha\beta\delta\omega\sigma\iota\alpha$ ostrea nominat, qua Latini pectinata, striata, & virgata vertere possunt. A quo $\rho\alpha\beta\delta\omega\sigma\iota\omega\varsigma$ $\chi\iota\omega\varsigma$ striatas columnas appellaueris. Strigæ autem Sexto Pompeio autore, sunt ordines rerum inter se continuatarum. In qua re vsus est Columella lib. i. cap. x. de saxo loquens. Vtrunque (inquit) siccatum coartabimus in strigam, atque ita manipulos vinciemus. Etiam si in Aldino exemplari legitur striam. Striges etiam dicto Pompeio sunt inauspicata aues, vnde & maleficis mulieribus inditum nomen. De his Plinius lib. x. cap. xxxix.

Sin autem quadrato saxo.] Verbum hoc dictu facile, & vsu obuium, quodque nentiquam reperias qui dicat, quin scire se planè putet, quid dicat, sed profecto aliud est, aliud dicitur. Quadrata ergò saxa, ut vs consulamus, quibus acies ad intelligendum est obtusior, sunt lapides cæsi paribus angulis, licet non paribus lateribus.

Eminentes expressionses.] In asperitatem excisa, prominentes, & quod vulgò dicimus releuata. Quod genus visuntur in superbissimi pontis reliquijs, qui ad Narniam extructus erat. O tempus edax, inuidiosamq; vetustatem, aut potius, O immanem feramq; barbariem. Quenquam fuisse præcordijs adeo adamantinis, adeoq; hostem Romani nominis, ut pulcherrima in toto orbe structura manus adferret violentas? sed quid hoc tantum queror? ac non potius Urbis calamitatem deploro? cuius refodi ossa, id est, vastissimas columnas, capitula, coronices (locupletissimos inexhaustæ voluntatis testes) sed in nana, si cum antiquis conferas, opera, nos quotidie cernimus. Parum erat externum hostem sauisse, nisi & intestino veluti odio ciues, atq; adeo principes viri in reliquias maiorum flagrarent. O ter crudelissimos egregiorum excelsumq; animorum nepotes.

Graphicoteram efficient in aspectu delectationem.] Metaphoricos dictum, pro, vehementius oblectabunt, magis expressam, maioris ue energie efficient.

De adibus constituendis secundum regiones.

CAP. V.

A E D

ADES autem sacræ Deorum immortalium, ad regiones quas spectare debent, sic erunt constituendæ, uti si nulla ratio impedierit, liberâq; fuerit potestas ædis, signum quod erit in cella collocatum, spectet ad vespertinam cœli regionem: uti qui adierint ad aram immolantes, aut sacrificia facientes spectent ad partem cœli orientis, & simulacrum, quod erit in æde: & ita vota suscipientes contueantur ædem & orientem cœli, ipsaq; simulacra videantur exorientia contueri supplicantes, & sacrificantes: quod aras omnes Deorum necesse esse videatur ad orientem spectare. Si autem loci natura interpellauerit, tunc conuertendæ sunt earum ædium constitutiones, uti quamplurima pars mœnium è templis Deorum conspiciatur. Item si secūdum flumina ædes sacræ fient, ita uti Aegypto circa Nilum, ad fluminis ripas videntur spectare debere. Similiter si circum vias publicas erunt ædificia Deorum, ita constituantur, uti prætereuntes possint respicere, & in conspectu salutationes facere.

IN CAPVT V. ANNOTAT.

Vti ædis signum, quod erit in cella collocatum, spectet ad vespertinam cœli regionem.] *Templa ita sunt constituenda, ut eorum frontes in occidentem vergant, ita enim futurum est, ut altaria, & simulacra ea sint parte, qua primum terra illuminatur, ut inde veluti surgentia cum sole hæc conspiciamus. Vetus enim fuit apud gentes in adorandis djs religio, ut ad orientem conuerterentur, & nos recepimus can. ecclesiarum, x. i. distinct. Mercurius autem Trismegistus in fine Aselepy tradit sole occidente, cum quis deum orare voluerit, in austrum intendere debere, sole vero oriente, in eum, qui subsolanus dicitur. Et conferre quidem arbitramur, si statua in templis ponantur, ut imperitorum animi retineantur, dum se diuos ipsos adire credunt, simul, ut dum videmus eos, qui bene de hominum genere meriti sunt, aut vitæ integritate cæteris præstiterint, in diuos referri, ad virtutis imitationem incendamur. Id vero tum maxime fieri poterit, si & habitu, & gestu, quoad per artificem possit, vitæ & mores exprimantur, si gratiam & maiestatem diuis dignam præ se ferant, si supplicantibus gratificari vltro velle videantur. Ita autem constituendas esse in fine huius libri Vitruuius admonet, ut Ioui, omnibusq; cœlestibus quàm excelsissimæ constituantur: Veste, Terra, Mariq; humiles collocentur. Superiores tamen omnes, quàm sint ipse ara. De nostris tum dicam, cum ad eum locum peruenero. Sciendum tamen Romanos ab Vrbe condita ad annum eius centesimum & septuagesimum templa sine vllis deorum imaginibus habuisse, edoctos (ut refert Plutarchus) à Numa deum nihil esse quàm mentem increatam, & inuisibilem. Templa vero ipsa ita extructa esse oportet, ut externos ad se visenda alliciant, presentes retineant, Locum vbi sint futura maxima venerationis, procul ab omni re, qua accedentes supplicatum offendere possit. De templorum dedicatione multa M. Cicero in oratione pro domo sua ad Pontifices,*

vnde

Vnde & facile erit, quod sit inter dedicare & consecrare, discrimen colligere. Sed illud praterire non debui, quod Sextus Pompeius refert, antiquos dijs superis in edificijs a terra exaltatis sacra fecisse, dijs terrestribus in terra, dijs inferioribus in effossa terra. Id vero feci, ut emendandi, aut explendi loci Placidi Lactantij in quartum librum Thebaidos Statij occasionem adferrem. Eius hæc sunt verba. Tria sunt in sacrificijs loca, per quæ piationem facimus. Scrobiculo factò inferis, aris tribus sacrificamus cælestibus, extructis focus, unde etiam nominata sunt altaria, ad quæ sacrificantes manus porrigimus in altum. Vides locum deesse, in quo terrestribus dijs sacra fiant. Porphyrius in libris qui sunt de responsis ex Apollinis oraculis, plura deorum genera facit: Cælestes & ætherios candidis victimis placari scribit, æreos aubus candidis casis, aquatiles siue marinos furuis volucribus in mare proiectis, terrestres quadrupedibus furuis super aras, inferis furuis quoque sed in cauernis. Longum esset referre quæ Plato in Epinomide, quæ Iamblicus & Psellus de dijs commentati sunt, aut potius commenti.

De ostiorum, & antepagmentorum sacrarum ædium rationibus.

CAP. VI.

OSTIORVM autem & eorum antepagmentorum in ædibus hæc sunt rationes, uti primum constituantur, quo genere sunt futuræ. Genera sunt enim thyromaton hæc, Doricum, Ionicum, Atticurges. Horum symmetriæ Dorici generis conspiciuntur his rationibus, uti corona summa, quæ supra antepagmentum superius imponitur, æquè librata sit capitulis summis columnarum, quæ in pronao fuerint. Lumen autem hypothryi constituatur sic, uti quæ altitudo ædis à pavimento ad lacunaria fuerit, diuidatur in partes tres semis, & ex eis duæ partes lumini valuarum altitudine constituantur. Hæc autem diuidatur in partes duodecim, & ex eis quinque & dimidia latitudo luminis fiat in imo, & in summo contrahatur, si erit lumen ab imo ad sexdecim pedes, antepagmenti tertia parte. Sexdecim pedum ad viginti quinque, superior pars luminis contrahatur antepagmenti parte quarta. Si à pedibus viginti quinque ad triginta, summa pars contrahatur antepagmenti parte octaua. Reliqua quo altiora erunt, ad perpendicularum videntur oportere collocari. Ipsa autem antepagmenta crassa fiant in fronte altitudine luminis parte duodecima, contrahanturq; in summo suæ crassitudinis quartadecima parte. Supercilij altitudo, quanta antepagmentorum in summa parte erit crassitudo. Cymatium faciendum est antepagmenti parte sexta. Proiectura autem quanta est eius crassitudo, sculpendum est cymatium Lesbium cum astragalo. Supra cymatium quòd erit in supercilio, collocandum est hyperthyrum crassitudine supercilij, & in eo sculpendum est cymatium Doricum, astragalum Lesbium sima
scalpt

sculptura. Corona deinde plana fiat cum cymatio, proiectione autem eius erit, quanta altitudo supercilij, quod supra antepagmenta imponitur. Dextra ac sinistra, proiectione sic sunt faciendae, uti crepidines excurrant, & in vngue ipsa cymatia coniungantur. Sin autem Ionico genere futurae erunt, lumen altum ad eundem modum, quemadmodum in Doricis fieri videtur, latitudo constituitur, ut altitudo diuidatur in partes duas & dimidiam, eiusque partis vnus semis ima luminis fiat latitudo: contractura, ita ut in Doricis. Crassitudo antepagmentorum altitudine luminis in fronte XIII. parte, cymatium huius crassitudinis sexta: reliqua pars, praeter cymatium, diuidatur in partes XI. harum trium prima corfa fiat cum astragalo, secunda quatuor, tertia quinq; , caeq; corfae cum astragalis circumcurrant. Hyperthyra autem ad eundem modum componantur, quemadmodum in Doricis hyperthyridibus. Ancones, siue prothyrides vocentur, exculptae dextra ac sinistra praependeant ad imi supercilij libramentum, praeter folium. Eae habeant in fronte crassitudinem ex antepagmenti tribus partibus vniam, in imo quarta parte graciliores, quam superiora. Fores ita compingantur, uti scapi cardinales sint ex altitudine luminis totius duodecima parte. Inter duos scapos tympana ex duodecim partibus habeant ternas partes. Impagibus distributiones ita fient, uti diuisis altitudinibus in partes quinq; , duae superiori, tres inferiori designentur. Super medium medij impages collocentur, ex reliquis alij in summo, alij in imo compingantur. Latitudo impagis fiat tympani tertia parte, cymatium sexta parte impagis. Scaporum latitudines impagis dimidia parte. Item replum de impage dimidia & sexta parte. Scapi, qui sunt ante secundum pagmentum, dimidium impagis constituantur. Sin autem valuatae erunt, altitudines ita manebunt, in latitudinem adijciatur amplius foris latitudo (si quadriforis futura est) altitudo adijciatur. Atticurges autem iisdem rationibus perficiuntur, quibus Dorica: praeterea corfae sub cymatijs in antepagmentis circundantur, quae ita distribui debent, uti in antepagmentis, praeter cymatium, ex partibus septem habeant duas partes, ipsaq; forium ornamenta non fiunt cerostota neque bifora, sed valuata, & aperturas habent in exteriores partes. Quas rationes edium sacrarum informationibus oporteat fieri Doricis, Ionicis, Corinthijsq; operibus, quoad potui attingere, veluti legitimis moribus exposui. Nunc de Tuscanis dispositionibus, quemadmodum institui oporteat, dicam.

IN CAPVT VI. ANNOTAT.

Et eorum antepagmenta. Antepagmenta sunt lapides vtrunque ostij latus munitentes, qui & ante dicuntur, παραστάδες à Graecis, siue γαβμοι nominantur: nam παραστάτας aliud esse dicemus lib. v. cap. 1. Sed & παραστάς ex nonnullorum sententia pars est Graecorum adificiorum, ut scribit Vitruuius lib. v. 1. cap. x.

Genera

Genera enim thyromaton hæc.] Id est, ostiorum. Quæ antiqui nusquam nisi quadrangula fecere, sicuti nec fenestras. Posterius verò etiam arcuatis visi sunt, postquam pessimum iuit architectonice, & neglectis probatissimorum operum exemplis, Germanorum arbitrato ceptum est edificari. Portas urbium fuisse arcuatas quæ extant veterum monumenta fuerint argumento: priuatarum ædium arcuatum ostium, aut etiam sacrarum ianuam nunquam reperias.

Atticurges.] pro Corinthio hoc loco intelligendum, ex fine huius capituli. Quamquam atticurgen basim lib. 111. dixisse videtur pro ea quæ est hodie Dorica.

Aequalibrata sit capitulis summis columnarum, quæ in pronao fuerint.] Istiusmodi corona sua altitudine erit deformis. Quamobrem fuit tempus, quum existimari locum, qui sequitur, ita legi oportere, Vti quæ altitudo adis à pavimento ad lacunaria fuerit, diuidatur in partes tres, & ex eis duæ partes semis lumini valuarum altitudine constituantur, non vti scriptum est, in partes tres & semis, & ex eis duæ partes lumini, & quæ sequuntur.

Lumen autem hypothryi constituatur.] Hypothyrum autò τὸ κενόν τῆς θύρας, id est hiantem inanitatem, & vacuum ipsius ostij siue lumen, vti etiam postea vocat, dixit. Iulius Pollux libro decimo onomast. cap. 1111. τὰς θύρας, nisi mendosus est codex, vocat. Hermolaus enim τὴν θύραν legisse videtur, & τὰς θύρας pro ipsis foribus & valuis. Aliàs hypothryi nomine limen inferius significatur. Illud fortasse non fuerit negligendum, valuis dici, quæ intus aperirentur, fores autem, quæ foris. Atque istud à Grammaticis, quos tamen negligere in ijs, quæ Architecturæ sunt, fuerit aliquando necesse.

Vti quæ altitudo adis à pavimento ad lacunaria fuerit.] Lacunaria (nisi valde fallor) respondent libramento imæ coronici pronai. Alijs magis placebit epistylion, quod mihi non probatur. Hoc vti faciam persuadeo, quod lacunaria sint supra trabes, quarum, vti dixi, imago est epistylion. Vitruuius libri sexti, cap. 1111. de atrio loquens, Altitudo eorum, quanta longitudo fuerit, quarta dempta supra trabes extollatur, reliquum lacunarium & arcu. Supra trabes ita ratio habeatur. Summa igitur coronicæ pavementum referet, imæ verò lacunaria, quia ibi finit contignatio superior, sicut inferior desinit supra trabes, siue epistylion.

Ad perpendiculum videntur oportere collocari.] Id est, sine vlla contractione, aut potius, si lumen ab imo ad summum superabit pedes triginta, secundum ratam partem, ad eundem modum expedienda erit luminis contractura. Atque ita ad perpendiculum collocari erit tantisper pro rata portione lumen diminueret, dum tandem aliquando eo altitudinis veniat, vti nulla contractione opus sit. Quæ enim ab oculo longius absunt, suapte natura graciliora videntur.

Collocandum est hyperthyrum.] Superliminare dicitur Plinio lib. XXI. cap. 1111. Greci θύραξ ianuam siue ostium vocant, quod vocabulum Germani retinuerunt, thur appellantes, sicut Ἰνέδουρον Iberthur. Ab eo Cicero in Verrem, Ammianus, & Orosius, pseudothyrum dixerunt pro postico, id est ostio in parte ædium posteriore, quasi falsum ostium dicerent.

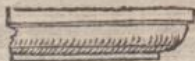
Astragalum E. esbium lima sculptura.] Veterum codicum fidem secutus, & vim verbi, monui aliquando Sebastianum Serlium, locum hunc corruptum non esse, pro sine sculptura. Dicebam enim simæ sculptura, esse astragalum,

qui fieret parum eminentibus expressionibus (id vulgus vocat humiliter releuatum) siue qui resimas caprarum naves sua sculptura, id est lineamento imitaretur, & non torulum vt ceteri, sed eebinulum. Nam cymatium Lesbium (cuius hoc loco meminit Vitruuius) ab alio non abhorreere obseruauit, si modo Lesbium illum hodie videmus, nisi & quis sculpturae ornamentum discriminis loco additum velit existimare. Noluit mutati iudicij, quamuis veteri possessori fundum non vendicari, defraudare studiosos, & hoc, ne posterius errarent, & alia quadam à se male tradita, dum Balthasarem senensem audit, alioquin post veteres facile principem (semper enim vnum Bramantem excipio) correxit annotata à nobis, cum eius quartum commentarium simul legimus. Restabat tertius, qui est de antiquorum monumentis, cui tum nostram operam prestare non potuimus, nondum visa Vrbe, peragratamq; Italia. Venit in manus hominum non satis emendatus, ne dicam maxima ex parte mendacem. Atque vnam non fuisset coactus auctor aditionem precipitare, aut ea tantum scripsisset, quae viderat, ac non potius quae ab alijs dimensa acceperat, non arripuissent occasionem acerbius in eum inuehendi, graphidos, atque adeo Architecturae omnis ignari prosus homines. Laudandi erant eius conatus, quod prodesse voluerit, & si dissimulandi errores non fuerunt, at certe à peritis indicari oportuit, & moderatius cum viro bono agendum. Figuras subiunxi cymatij Lesbij, & Lesbij astragali.

Cymatium Lesbium.

Astragalus Lesbius.

Vti crepidines excurrant. Id est margines, extremitates, proiecturae, atque adeo ornamenta

omnia circumeurrant, & iunctiones ad vnguem rursus natae tota aenebis conterminentur.

Lumen altum ad eundem modum, quemadmodum in Doricis. Cum sint graciliores & altiores columnae Ionicae Doricis, debuerat certe Ionicorum ostiorum lumen non idem, sed altius esse. Id quod si non fiet, crescet in immensum corona, fietq; ex deformi, amplius non toleranda. Sed intelligit altitudinem adis à pavimento ad lacunaria diuidendam esse, vti dictum in Dorica, id est in tres partes, & ex eis duas partes & semis lumini valuarum constituendas. Ita enim restitimus, vel omnibus exemplaribus reclamantibus.

Latitudo constituatur, vt altitudo diuidatur in partes duas & dimidiam, cuiusq; partis vnus semis ima luminis fiat. Hoc si verum sit, satisq; sint emaculati codices, atque ratione habeas symmetriae intercolumniorum, quam antea praescripsit, fiet lumen in ima parte latius medio intercolumnio, quod certe & vitiosum & deforme est. Vt fortasse sincerior sit manu scripti codicis lectio, in quo deest vox semis.

Harum trium prima corfa fiat. Corfa quid esset, qui de istiusmodi rebus differunt, quaesierunt. Ego, dum rem altius considero, primam fasciam interpretor antepagmentorum. Primam vero intelligo eam, quae est versus hypothyrum.

Quemadmodum in Doricis hypothyradibus.] Scribendum hyperthyridibus, quas & hyperthyras vocavit.

Ancones, siue prothyrides vocentur.] Sunt mensulae, quae capitibus suis in volutarum anfractus implicantur, ad S. maiusculi & oblongi formam, & propendent ab ima corona secundum antepagmenta ad libramentum imi supercilij, ut in subiecta figura vides. Quamquam tantum valuit error, ut praestantes ferè nostri seculi Architecti unum exemplum, quod Praeneste ad Fortune templum, quod D. Agapeto sacrum est, visitur, atque alterum via Appia in fenestella latinitia, in quibus infra supercilium pendent, imitari maluerint. Probe sculptas mensulas vidimus, sed semel in vetusto templo, quod hodie D. Concordio dicatum est, ad Spoletium Umbriae urbem, ubi praeter alia antiquitatis monimenta, tria ostia pulcherrima visuntur. Dum haec scribo, quidam hic pessimo consilio, quo solent recentiores, quae non intelligunt commutare, prothyrides inuertit. Poterat eadem ratione coronicem pro inferiori limine supponere, & hoc pro illa superstruere, atque inuersas bases pro capitulis, & haec pro illis (quod ante aliquot annos inueni factum) collocare.

Emendata prothyridum in ostio affiguratio.

Vti scapi cardinales sint ex altitudine luminis totius duodecima parte.] Cardinales pro cardinatis dixit. Oportet (inquit) scapos eos, quorum cardinibus, id est, cuspibus, & edolatis lingulis (hoc enim modo loquitur Columella libri octauo cap. undecimo) inuertuntur fores, esse aduersis ex duodecima parte luminis longiores. Ea verò longitudo additur, quod cardines in casa caua inferioris & superioris liminis veluti in feminas immittantur.

Ex duodecim partibus habeant ternas partes.] Rectius, si habeant ternas partes, & dimidiam.

Impagibus distributiones ita fiant.] Impages sunt regulae, quae circumdant tympanum valuarum. Sextus Pompeius scribit, impages dici, quae à fabris in tabulis figuntur, quo firmiter cohareant, à pangendo, id est, figere. Tympanum autem

tem nostri materiarij fabri pannellum vocant, id est quadratum, siue alterius figura spatium, quod in Valuis, alioue intestino opere per ambitum includitur.

Item replum de impage dimidia & sexta parte.] Replum dici coronicem impagis arbitramur, qua ornamenti causa impagi adpingeretur, praeter cymatium, quod partem esse impagis animaduertimus. Usurpatur & ea vox lib. x. cap. xvii. sed alia significatione. Cheloni (inquit) replum, quod est operimentum securicula, includitur. Quod ad Valuas attinet, multas quidem antiquas aereas vidimus Romae, Panthei, in pronao basilicae D. Petri, qua limina vocabat superior aetas, in adibus sanctorum Hadriani, atque Cosmae & Damiani, quarum illa olim Saturni, ista Romuli ac Remi fuisse creditur: & extra portam Viminalem, ad viam Nomentanam in aede D. Agnetis, à vicino Bacchi templo, quod nunc D. Constantiae dicatum est, translatae, sed suo quasque modo perfectas, & diuersas ab his, quas Vitruuius constituit.

Si quadriforis futura est.] Hoc est secta in partes quatuor conduplicabiles, vt vtar verbo ab Isidoro usurpato, & rem exprimente. Plinius libri vndecimi cap. xx. Crabraones nidos facere Vere, & fere quadrifores, id est quatuor foraminum.

Ipsaque forium ornamenta non fiunt cerostrotata.] Lego cerostrotata, vt intelligatur cerostrotum opus, cuius meminit Plinius lib. x. cap. xxxvii. ramentis & tessellis pictorum varijs coloribus, & vermiculatum ligno insertorum cornuum compositum, vt lithostrotum lapidibus, cuiusmodi Praeneste panimentum in templo Fortune à Sylla extructo, in quo minutissimis crustulis ab eo res gestae expressae. Eadem figura fortasse appellare possumus hyalostrotum opus, quod cum alibi, tum Venetijs, & Romae in D. Petri basilicae propylaeo, ex D. Ioannis capite sexto, nauicula illa laborans à fluctibus, opus Ioannis Cimaboi pictoris, conspicitur, vitreis tessellis versicoloribus insignitum atque pictum: & xylostrotum ligneo vermiculatum emblemate, segmentouae, atque adeo bracteis insititjs ligneis aptum, atque confertum, quod Bononiae in aede D. Dominici pulcherrimum vidimus, opus Damiani monachi. Ea opera inter picturae genera numerantur. Non desunt exemplaria, in quibus pro cerostrotata, legatur clatrata, & fortasse non absurde. Nolo hoc loco laudare Varronem, nolo Panthei Agrippae fores, vna Puteolana lex (consules latam indicant, anno ab Vrbe condita quadragesimo octavo supra sexcentesimo) in marmore tribus veluti paginis minutissimis literis descripta, suffecerit. Eam Neapolim ex agro in Hadriani Gulielmi domum, qui ad Ioannis maioris habitat, translatae, nondum visa Neapoli, non ante videram, quam Ioannes Metellus sequanus. i. c. iuuenis Graecae & Latinae doctus, & antiquitatis cultor, copiam fecit. Quam; quia praeter antiquitatis, quibus aspersa est, vestigia, plena etiam est vocabulorum Architecturae, si his commentationibus inseruero, non puto futuram eorum, qua (vt in proverbio dicitur) nil ad Bacchum. Verba haec sunt, quae nos propter charta angustiam, non per eius latitudinem, quod in marmore erat factum, sed per longitudinem descripsimus, sed ita tamen, vt quid in quaque pagina esset, agnoscat.

Pagina prima.

AB COLONIA DEDUCTA ANNO XC.
 N. FVFDIO N. F. M. PVLLIO DVOVIR.
 P. RVTILIO CN. MALLIO COS
 OPERVM LEX II.

LEX PARIETI FACIENDO IN AREA QVAE EST ANTE
 AEDEM SERAPI TRANS VIAM QVI REDEMERIT
 PRAEDES DATO PRAEDIAQVE SVBSIGNATO
 DVVMVIRVM ARBITRATV.
 IN AREA TRANS VIAM PARIES QVI EST PROPTER
 VIAM IN EO PARIETE MEDIO OSTIEI LVMEN
 APERITO LATVM P. VI. ALTVM P. VI. FACITO EX EO
 PARIETE ANTAS DVAS AD MARE VORSVM PROICITO
 LONGAS P. II. CRASSAS P. I: INSVPER ID LIMEN
 ROBVTVM LONG. P. VIII. LATVM P. I: ALTVM P. S—
 INPONITO INSVPER ID ET ANTAS MVTVLOS ROBVTOS
 DVOS CRASSOS S— ALTOS P. I. PROICITO EXTRA PARIETE
 IN VTRAMQVE PARTEM P. IV. INSVPER SIMAS PICTAS
 FERRO OFFIGITO INSVPER MVTVLOS TRABICVLAS
 ABIEGNEAS II CRASSAS QVOQVE VERSVS S INPONITO

Pagina secunda.

FERROQVE FIGITO INASSERATO ASSERIBVS ABIEGNEIS
 SECTILIBVS CRASSEIS QVOQVE VERSVS = DISPONITO NE PLVS S—
 OPERCVLAQVE ABIEGNEA INPONITO EX TIGNO PEDARIO
 FACITO ANTEPAGMENTA ABIEGNEA LATA S— CRASSA {
 CVMATIVMQVE INPONITO FERROQVE PLANO FIGITO
 PORTVLAQVE TEGITO TEGVLARVM ORDINIBVS SENEIS
 QVOQVE VERSVS TEGVLAS PRIMORES OMNES IN ANTE
 PAGMENTO FERRO FIGITO MARGINEMQVE INPONITO
 EISDEM FORES CLATRATAS II CVM POSTIBVS ESCVLINEIS
 FACITO STATVITO OCCLVDITO PICATOQVE ITA VT EI AD AEDEM
 HONORVS FACTA SVNT EISDEM MACERIA EXTREMA PARIES
 QVI EST EVM PARIETEM CVM MARGINE ALTVM FACITO P. X
 EISDEM OSTIVM INTROITV IN AREA QVOD NVNC EST ET
 FENESTRAS QVAE IN PARIETE PROPTER EAM AREAM SVNT
 PARIETEM OPSTRVITO ET PARIETI QVI NVNC EST PROPTER
 VIAM

VIAM MARGINEM PERPETVOM INPONITO EOSQVE PARIETES
 MARGINESQVE OMNES QVAE LITA NON ERVNT CALCE
 HARENATO LITA POLLITAQVE ET CALCE VDA DEALBATA RECTE
 FACITO QVOD OPVS STRVCTILE FLET IN TERRA CALCIS
 RESTINCTA I PARTEM QVARTAM INDITO NIVE MAIOREM
 CAEMENTA STRVITO QVAM QVAE CAEMENTA ARDA
 PENDAT P. XV. NIVE ANGOLARIA ALTIOREM =={ FACITO

Pagina tertia.

LOCVMQVE PVRVM PRO EO OPERE REDDITO
 EIDEM SACELLA ARAS SIGNAQVE QVAE IN
 CAMPO SVNT QVAE DEMONSTRATA ERVNT
 EA OMNIA TOLLITO DEFERTO COMPOSITO
 STATVITOQVE VBEI LOCVS DEMONSTRATVS
 ERIT DVVMVIRVM ARBRITATV
 HOC OPVS OMNE FACITO ARBRITATV DVOVIR.
 ET DVVMVIRATIVM QVI IN CONSILIO ESSE
 SOLENT PVTEOLEIS DVM NI MINVS VIGINTI
 ADSIENT CVM EA RES CONSVLETVR QVOD
 EORVM VIGINTI IVRATI PROBAVERINT PROBVM
 ESTO QVOD IEIS INPROBARINT INPROBVM ESTO
 DIES OPERIS K NOVEMBR PRIMEIS DIES PEQVN
 PARS DIMIDIA DABITVR VBEI PRAEDIA SATIS
 SVBSIGNATA ERVNT ALTERA PARS DIMIDIA SOLVETVR
 OPERE EFFECTO PROBATOQVE, C. BLOSSIVS. Q. F.
 # ∞ B IDEMQVE PRAES Q. FVELCIVS. Q. F.
 CN. TETTEIVS. Q. F. C. CRANIVS C. F. TI. CRASSICIVS.

De Tuscanis rationibus ædium sacrarum.

CAP. VII.

LOCVS in quo ædis constituetur, cum habuerit in lon-
 gitudine sex partes, vna dempta, reliquum quòd erit,
 latitudini detur. Longitudo autem diuidatur biparti-
 to, & quæ pars erit interior, cellarum spatijs designe-
 tur: quæ erit proxima fronti, columnarum dispositio-
 ni relinquatur. Item latitudo diuidatur in partes decem,
 ex his ternæ partes dextra ac sinistra cellis minoribus, siue vbi alæ
 futuræ sint dentur, reliquæ quatuor mediæ ædi attribuantur. Spatium
 quod erit ante cellas in pronao, ita columnis designetur, vt angulares con-
 tra antas parietum extremorum è regione collocentur. Duæ mediæ è re-
 gione

gione parietum, qui inter antas & mediam ædem fuerint, ita distribuuntur, ut inter antas, & columnas priores per medium ipsæ regionibus alteræ disponantur, eæque sint ima crassitudine altitudinis parte septima, altitudo tertia parte latitudinis templi, summamque columna quarta parte crassitudinis imæ contrahatur. Spiræ earum altæ dimidia parte crassitudinis fiant, habeant spiræ earum plinthum ad circinum altam suæ crassitudinis dimidia parte: torum insuper cum apophygi crassum, quantum plinthus. Capituli altitudo dimidia crassitudinis. Abaci latitudo, quanta ima crassitudo columnæ. Capituli que crassitudo diuidatur in partes tres, è quibus vna plintho, quæ est pro Abaco, detur: altera Echino, tertia Hypotrachelio cum astragalo & apophygi. Supra columnas trabes compactiles imponantur, ut sint altitudinis modulis ijs, qui à magnitudine operis postulabuntur. Eæque trabes compactiles ponantur, ut tantam habeant crassitudinem, quanta summæ columnæ erit hypotrachelium, & ita sint compactæ subscudibus & securiclis, ut compactura duorum digitorum habeat laxationem. Cum enim inter se tangunt, & non spiramentum & perflatum venti recipiunt, concalefaciuntur, & celeriter putrescunt. Supra trabes & supra parietes trajecturæ mutulorum, parte quarta altitudinis columnæ, projiciantur. Item in eorum frontibus antepagmenta figantur, supraque ea tympanum fastigijs ex structura seu materia collocetur, supraque id fastigium columen, cantherij, templa ita sunt collocanda, ut stillicidium tecti absoluti tertiario respondeat. Fiunt autem ædes rotundæ, è quibus aliæ monopterae sine cella columnatæ constituuntur, aliæ peripterae dicuntur. Quæ sine cella fiunt, tribunal habent & ascensum ex suæ diametri tertia parte, insuper stylobatas columnæ constituuntur tam: altæ, quanta ab extremis stylobatarum parietibus est diametros, crassæ altitudinis suæ cum capitulis & spiris decumæ partis. Epistylum altum columnæ crassitudinis dimidia parte. Zophorus & reliqua quæ insuper imponuntur, ita ut in tertio volumine de symmetrijs scripsi. Sin autem peripteros ea ædes constituatur, duo gradus, & stylobatæ ab imo constituuntur, deinde cellæ paries collocetur cum recessu eius à stylobata circa partem latitudinis quintam, medioque valuarum locus ad aditus relinquatur. Eaque cella tantam habeat diametrum, præter parietes & circuitionem, quantam altitudinem columna supra stylobatam. Columnæ circum cellam ipsæ proportionibus symmetrijsque disponantur. In medio tecti ratio ita habeatur, ut quanta diametros totius operis erit futura, dimidia altitudo fiat tholi præter florem. Flos autem tantam habeat magnitudinem, quantam habuerit in summo columnæ capitulum præter pyramidem. Reliqua (ut scripta sunt ea) proportionibus atque symmetrijs faciendæ videntur. Item generibus alijs constituuntur ædes, ex ipsæ symmetrijs ordinatæ, & alio genere dispositiones habentes, ut est Casto-

ris in circo Flaminio, & inter duos lucos Veiovis. Item argutius nemori Dianæ columnis adiectis dextra ac sinistra ad humeros pronai. Hoc autem genere primo facta ædes, vti est Castoris in circo, Athenis in arce Mineruæ, & in Attica Sunio, Palladis. Earum non aliæ, sed eadem sunt proportionones. Cellæ enim longitudines duplices sunt ad latitudines, & vti reliqua exifona, quæ solent esse in frontibus, ad latera sunt translata. Nonnulli etiam de Tuscanicis generibus fumentes columnarum dispositiones, transferunt in Corinthiorum, & Ionicorum operum ordinationes. Quibus enim locis pronao procurrunt antæ, in iisdem è regione cellæ parietum columnas binas collocantes efficiunt Tuscanicorum, & Græcorum operum communem ratiocinationem. Alij verò remouentes parietes ædis, & applicantes ad intercolumnia pteromatos spatio parietis sublato efficiunt amplum laxamentum cellæ. Reliqua autem proportionibus & symmetrijs iisdem conseruantes, aliud genus figuræ nominisq; videntur pseudoperipterum procreauisse. Hæc autem genera propter vsum sacrificiorum conuertuntur. Non enim omnibus Dijs iisdem rationibus ædes sunt faciendæ, quòd alius alia varietate sacrarum religionum habet effectus. Omnes ædium sacrarum ratiocinationes, vti mihi traditæ sunt, exposui, ordinesq; & symmetrias earum partitionibus distinxi, & quarum dispares sunt figuræ, & quibus discriminibus inter se sunt disparatæ, quoad potui, significare scriptis curauim. Nunc de aris Deorum immortalium, vti aptam constitutionem habeant ad sacrificiorum rationem, dicam.

IN CAPVT VII. ANNOTAT.

Eæque sint ima crassitudine altitudinis parte septima.] *Miratus sum non semel, cum Tuscanæ columna sit omnium simplicissima, minusq; partibus ornata, ecquid septimam partem altitudinis in ima crassitudine haberet, Doricæ autem sextam tantum, cum pro gracilitate & teneritate partes temperari soleant, id est auferri, aut minui.*

Altitudo tertia parte latitudinis templi.] *Plinius lib. x x x v i. cap. x x i i i. Antiqua ratio erat columnarum altitudinis, tertia pars latitudinum delubri.*

Torum insuper cum apophygi.] *Apophygis cum quadra refert scotiæ partem dimidiam inferiorem, si quidem in imo scapo nominatur, aut basi, vt hoc loco, cum verò in superiori scapo dicitur, scotiæ refert cum sua quadra partem superiorem, vt paulò post, vocaturq; & apothesis. Huius libri cap. i. pro ipso tantum confluxu interpretati sumus. Nam ex confluxibus tantum columnarum crassitudinem intelligendam arbitramur, non ex calce, aut summo astragalo. Et in aliarum columnarum dimensione, cum sit cum limbo siue annulo pars scapi, in Tuscanæ sit pars basis.*

Plincho quæ est in abaco.] *Scribendum esse, pro abaco, aut, quæ est*

x abaco.

abacus, qui rem intelliget, facile iudicabit. Neque tamen hoc ita recens malum est, vetera quoque exemplaria simili iniuria affecta sunt.

Altera echino.] Subaudi cum annulo uno. Nam non plus una regula circa inum echinum in hoc genere circumcingi solet, cum in Dorico, ut supra diximus, tres affingi moris fuerit. Echinus est lineamento rotundæ & caua lanci non absimilis, plinthus operculum refert, annulus lancis pedem representat.

Hypotrachelio cum apophygi.] Scribendum cum astragalo & apophygi, etiam si ista erant potius partes scapi quam capituli. Re enim vera capituli pars est postrema hypotrachelium.

Supra columnas trabes compactiles imponantur.] Id est, trabes tignis coniunctis composita, quas euergeas, ut interpretor, vocat libro quinto capite primo.

Ita sunt compactæ subscudibus.] Subscudes sunt tabellæ lignæ, quibus inter se trabes compinguntur. Dicitur & ferrea subscus lib. x. cap. x. Sed pro eâ, quæ molam sustinet.

Et securiclis.] Nostri id genus subscudis tenones & claves vocant: scribimus & aliud cap. x v. lib. x.

Concalefaciuntur & putrefiunt.] Pro concalefiunt dictum. Sed in huiusmodi vitijs Vitruvius indulgendum conuiuendumq; est. Petijt enim à Cæsare & ijs, qui ipsius volumina lecturi erant, ut si quid parum ad artis Grammaticæ regulam esset explicatum, ignosceretur. Id autem fecit lib. i. cap. i.

Traiecturæ mutulorum.] Hoc loco sunt tignorum proiecturæ.

Frontibus antepagmenta figantur.] Improperie vsus est vocabulo antepagmentorum, pro ornamentis, quibus tignorum frontes sunt operienda.

Structura, seu de materia.] Id est, opere camentario, aut laterculis, id enim structura nomine significatur, vel ligno, quod materia siue materiei vocabulo ferè intelligitur.

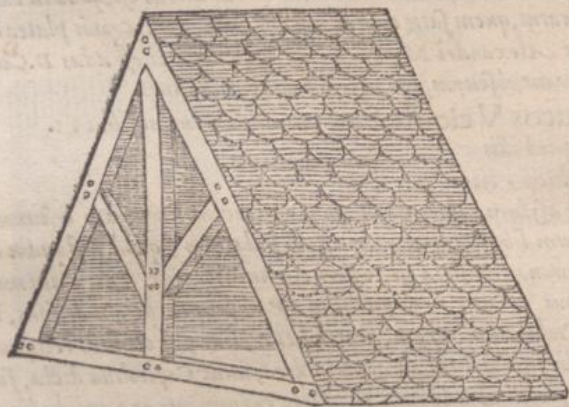
Supràque id fastigium columen.] Columen est tignum, quod summum totius culminis fastigium occupat: ut supra cap. i i. Est verò fastigium (si fortasse aliquis desiderabit) editissima domus pars, quæ in trianguli speciem attollitur, ut hinc atq; hinc possit aqua pluvia defluere: Hippocrates quidem in lib. de articulis ἀέτωμα vocat. Galenus vero eius libri commentario tertio autor est, maiores eam partem domus ad exemplum demissarum alarum ἀέτωμα, ab aquila appellasse, eoq; vocabulo vsu Pindarum in Pleiadibus, & Euripidem in Hypsipyle. Eam partem obscure significauit Pindarus τῶν δρυμῶν hymno decimo tertio, qui in laudem Xenophontis Corinthij scriptus est, his verbis, ἢ (audi τις) θεῶν ναοῖσι διωνῶν βασιλῆα δίδυμον ἔδνα; Dicit enim τὸ ἦ τις τὸς ναὸς τῶν θεῶν ἀέτωμα: quasi dicat (inquit Demetrius Triclinius, ut aliqui volunt) ἢ τις ἀλλ. (de Corinthijs loquitur) ἐπειθέσει ἐν τοῖς ναοῖς τῶν θεῶν τὸν βασιλῆα τῶν ὀρνέων τῶν διπλῶν, ἢ γὰρ τῶν διπλῶν ἀέτων, τὰ ἐστὶ τὸ λεγόμενον ἀέτωμα. In pronao enim, & postico templorum Corinthij fastigium addiderunt. Utuntur ἀέτωμα vocabulo in ea re Dionysius Halicarnassens lib. i i i. & Pausanias in Eliacis. Dicam obiter rem non vulgarem, sed quam facile assentiantur, qui adificiorum initia & progressiones nouerunt, fastigium principio fuisse depressum, & subensum rectum,

Uti scilicet tignorum rectitudo ferebat: postea cum animaduersum esset eiusmodi tecta per hybernas tempestates hylres non sustinere, aut aqua diutius insidente marcescere, surrecta fuisse, & fastigata, refectis & diuaticatis tignis: nostri cheurons brise & vocant. Hoc intellexit, qui in parietum, ut ita dicam, scaphis, siue nichys aliquot, thermarum Diocletiani, coronicem fabricatus est, fastigatam sine subtensa, nisi alterius generis, quantumq; columnis singulis subiectis ex precepto sufficeret, cum refectis ad pares angulos hypotrachely columna puluinato Zophoro, & imo epistylis. Lege, quæ de displuniatis scribemus lib. v. i. cap. iiii.

Templa.] Hoc loco templa sunt assamenta, quæ transuersa supra canterios ponuntur, supra quæ collocantur asseres, qui videntur esse oportere crassiores, quàm latiores, quod eorum proiecturas denticulorum referre imaginem duxerit, scribatq; libro tertio denticulum oportere altitudinis suæ dimidiam partem habere in fronte. Insuper asseres ponuntur tegula, ut ex cap. i. huius libri docemur. sextus Pompeius inter asseres & tegulas ambrices collocat, de quibus ita scribit, Ambrices sunt tegula, quæ transuersa asseribus & tegulis interponuntur.

Ut stitilicidium tecti absoluti tertiaro respondeat.] Tertiarj vocabulo intelligimus cum transtris ligna, quæ à tecti culmine ducta in vrrunque latus, à capreolis & columinari columna sustinentur, ut ex subiecta figura apprehendi potest.

Tertiarj deformatio.

Fiunt autem ædes rotundæ.] Templorum quæquam alia fiunt quadrata, alia sexangula, alia multorum angulorum, Cæli naturam imitati veteres, in primis rotundis sunt delectati. Eorum verò, quæ sine cella sunt, sed columnis tantum circumuallata, monoplera dicuntur, quod genus

est vestræ Corinthium, ad forum boarium: quæ cellam habent columnis obseptam, periptera vocantur. Horum exemplar antiquum nullum est Romæ, sed Tyburti vetustissimum. Bramantes tamen in monte Aurelio (ita enim credidimus appellatum, à proxima Aurelia porta, quæ D. Panerati hodie dicitur, non montem aureum ab arena aureo colore, ut qui ad hanc diem scripserunt, putauerunt) D. Petro Doricam extruxit.

Insuper stylobata columnæ constituantur.] scribendum insuper stylobatas, numero multitudinis, & accusandi casu.

Duo gradus, & stylobata ab imo constituantur.] Atqui libro

tertio dixit oportere fieri gradus impari numero, sed fortasse ibi quod fieri oportuit, hoc loco quod eius generis erat proprium docuit.

Dimidia altitudo tholi fiat.] Tholus est adificij camera, quæ alius cre-
scens, rotunda forma in fastigatum cacumen definit, à quo τῶνδεσφ βαλοειδὲς ἀναγ
scripsit Dion libro quinquagesimo tertio. Re enim vera Pantheum est hemisphæri-
tectum, hoc est, circulata camera, inq. medio hemisphærio lumen ad circumum fa-
ctum. Aliàs est testudinis umbilicus, id est veluti scutum in medio tecto, quo tra-
bes omnes conveniunt, ubi dona suspendebantur, autore Servio Aeneidas 1 x. Pla-
cidus Lactantius in tertium librum Thebaidos Statij tradit esse in media templi ca-
mera locum in quo vouentium primitiæ aut exuvii figebantur. Varro libro de re
Rustica tertio, cap. v. de ornithone loquens, Tholum dixit adificium rotundum, co-
lumnatum, duplici columnarum ordine, inter quas retibus pro parietibus obiectis,
aves omne genus, maximeq. cantatrices nutriebantur. De tholo multa Varinus
Phaurinus, & nos alibi. Dioscorides lib. 1111. cap. CLII. de scammonia legendo
succo scribens dicit θολοειδὲς τέμνειν ἐν κοιλότητι, pro, in profundum tholi
modo excavare, & in concavitatem descendens, & quasi inversa testudinis modo.

Quanta habuerit in summo capitulum.] scribendum quantam,
casu quarto, refertur enim ad magnitudinem. Supra tholum (mei laternam, Itali
etiam tribunam appellant) fiebat pyramis, supra pyramidem flos addebatur. Quod
quadam tenus imitatus est Romæ Bramantes in adicula periptera in monte Aure-
lio D. Petro dicata. Antiquum exemplar nullum est.

Castoris in circo Flaminio.] Flaminius circus dictus est, quod in cam-
pis Flaminij esset adificatus, quem satis constat non esse eum, qui Agonis platea ho-
die dicitur, est enim hic Alexandri Mammeæ. fuit verò ille ubi est adas D. Cata-
rina ad botechas, ut vocant, obscuras, quo in loco torquentur funes.

Et inter duos lucos Veiovis.] Hoc Ovidius Fastorum lib. 111.
—sacrata quod illis

Templa putant lucos Veiovis ante duos.

Erat id templum prope asylum, inter Capitolium & arcem Tarpeiam testimonio
Gellij noctium Atticarum lib. v. cap. x 11. id est, ad Palatium, quod postquam ad
Pont. Max. Reip. Rom. summa translata est, conseruatorum vocatur. Fuit enim mons
Saturnius, qui Capitolinus vocatur, in Capitolium & rupem Tarpeiam diuisus, il-
lud ad cliuum, qui in velabrum vergit, protenditur, hæc post cliuum reliquum
montis occupat. In medio fuit asylum, ad quod in area, nunc Capitolina dicta, fuit
Veiovis templum, haud procul ab æde, quæ D. Maria cognomento aræ cæli hodie di-
citur, quo in loco extant feretrij Iouis fundamenta. Quod autem ad lucos attinet,
quantum coniectura consequi possumus, existimamus montem Saturnium (qui post-
ea Tarpeius vocatus est, à necata armis Vestali Virgine Tarpeia & eisdem sepulta)
plenum initio sylvis fuisse, deinde cæsis arboribus hinc Capitolium adificatum, inde
arcem, relicto medio luco, in quo postea templum constituerit Romulus, cui (quia
nemo, qui confugerat, extrahi poterat, sed libertatis & veniæ ius consequabatur)
asylum nomen datum. Linius ab Vrbe condita lib. primo, Locum, qui nunc septus
densis sentibus inter duos lucos asylum aperit, & apertius Halicarnassens lib. 11.
Gracè, sed in hanc sententiam, Lucum umbrosum medium Capitoly atque arcis,
quod

quod vocatur intermontium duorum quercetorum templum, Romulus constituit.

Argutius nemori Dianæ.] Locum tripliciter intelligi posse videmus, aut enim fuit templum in luco, qui in suburbano agri Tusculani colle, qui Corne appellatur, Diana sacratu fuit, ut scribit Plinius lib. x v i. cap. vltimo, aut quod multis ornamentis insigne in Auentino monte (quem Syluis omnis generis fuisse plenum constat) Ancus Martius collatis ab vrbibus pecunijs extruxit, commune Romanis & Latinis, autore Dionysio Halicarnasseo lib. i i i. Fuit & templum Diana in luco prope Ariciam, de quo Virgil. Aeneidos v i i.

Triuia templo, lucisq; sacratu.

Ceterum & in nemore Diana C. Terentium Lucanum tabulam pictam posuisse tradit Plinius libri x x v. capite septimo. Sunt & qui trans tyberim Diana templum fuisse velint, de quo Ouidius libro primo de arte amandi.

Ecce suburbana templum nemorale Diana.

Athenis in arce Mineruæ.] Meminit huius templi in proæmio libr. v i i. Fuit autem ad Acropolim curante Pericle constructum ab iclino Architecto, autore Strabone libro nono.

Et in Attica Sunio Palladis.] sunium promontorium esse in Attica præter alios testimonio sunt Q. Curtius lib. x. & Scholiastes Callimachi in hymno Deli. Nam Homerus, & Aristophanes in nubibus ἀρπὸρ ἀδρυαία dicunt. Suniadis autem Minerua meminit Pausanias in Atticorum principio, cuius delubrum in summo Sunij vertice existere scribit.

De aris Deorum ordinandis.

CAP. VIII.

R A E spectent ad Orientem, & semper inferiores sint collocata, quàm simulacra, quæ fuerint in æde: vti suspicientes diuinitatem qui supplicant & sacrificant, disparibus altitudinibus ad sui cuiusq; Dei decorem componantur. Altitudines autem earum sic sunt explicandæ, vt Ioui omnibusq; cœlestibus quàm excelsissimæ constituantur, Vestæ, Terræ, Mariq; humiles collocentur: ita idoneæ his institutionibus explicabuntur in medijs ædibus ararum deformationes. Explicatis ædium sacrarum compositionibus in hoc libro, in sequenti de communium operum reddemus distributionibus explicationes.

IN CAPVT VIII. ANNOTAT.

Altitudines autem earum sic sunt explicandæ.] Altaria, inquit, pro Deorum natura, autoritateq; sunt excelsa aut humilia constituenda, spectare verò omnia ad orientem oportere, & scribit hoc capite, & supra v. De is ita monuerunt veteres. Quod autem ad nostram religionem faceret, de recta statuarum in ædibus sacris collocatione, & earum materia, deq; tabulis, breuiter ad Paulum i i i. Pont. Max. commentabar, quod quia doctissimo principi non displicuit, non ab

re facturum me existimaui, si hic referrem. Eius commentatione hanc sunt verba, quae ad rem faciant. Praestiterit Paule Pont. Max. in editissima & dignissima ara ad praecipuam cellam, quae in intimo templi capite est (eam vocant tribunal) sanctificum illud crustulum, id est ter sacratissimum CHRISTI corpus collocare. Diuorum Verò diuarumq; imagines in singularum lateralium cellarum ara nihilo plures tribus, in adiculis, quas nichios, aut minora tribunalia appellant, singula ponantur: sed ita, ut ne seuerior marium facies cum molli s& minarum effigie collocetur. CHRISTO in cruce pendentis sua dabitur cella, dabitur & sua D. Mariae Virgini matrisq;, cui habendus secundum deum honor maximus: reliquae cum adiculis pro Diuorum diuarumq; merito, hoc est, ut quisq; gratia praecelluerit, propius aut longius ab editissima ara distribuentur. De materia Verò in hunc modum statuebam. Si mihi persuadere possem simulacra à furibus, aut sacrilegis tyrannis impetratura, ut se inuiolata esse patiantur, vellem ex auro fieri atque argento, crystallone, & siquid his carius est. Mea suspitioni, eorumq; rapacitati putabam occursum iri, si ex aris tenuissima lamina, vel marmore, albone lapide, aut fictilia fierent. Tum enim magis detestandi facinoris rationem impias manus reuocaturam arbitrabar, quam emolumentum, si in alios usus constarent, aut confregerint, suaserum. E ligno si futura essent, existimabam curandum ex eo ut fierent, quod cariem & tineam non sentiret. Theophrastus φυτόν ἰσορίας libro v. tradit simulacra è cedro, cupresso, loto, buxo, subere, minora etiam ex olea radicibus sculpi solere. Annotauit vitiginea facta esse, atque item ex hebeno, palma, Vitro, Sale, & apud Pausaniam ex quercu etiam, & smilace, siue mulace. Nam Mercurij Cyllenij in Arcadia ex thya fuisse arbore, quae & trogete dicitur, memoria proditum est, de qua arbore Plinius lib. xiiii. cap. xv. in quo loco animaduerti μνημονεύει ἀειόφρυα: tribuit enim Circe quod Callipsoni fuit tribuendum, uti apparet in quinto libro Odyssae. Sed qua materia perficiantur, ideo iudicauit non definiendum, quod in omnibus locis, quas optamus copias, eas non possumus habere, aut si sunt, facultatum mediocritas non patitur comparari. Dignissima certè, quoad per facultates licebit, debet esse materia ea, qua diuos fingas: opus ipsum elegantissimum. Nulla enim re tutum aequè ab hominum iniuria atque illa sum futurum opus, quam dignitate, & venustate. Erit & suus in templo tabulis locus, quibus reliqua Diuorum Vita, quae statua monstrari non potuit, graphice exprimat. Sed velim si fieri posset, quales Aiacis & Medae Timomachus Byzantinus pinxit, quas emptas talentis octoginta, id est aureorum nostrorum millibus quadraginta, in ade Veneris genitricis Caesarum dictatorem collocasse refert Plinius

libri xxxv.

cap. xi.

¶